

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍՈՐԱՆ

№ 2 ԳԻՏԱ-ՊՈՊՈՒԼՅԱՐ ՍԵՐԻՍ, № 2

Ա. ՂԱՆՍԻՍՅԱՆ

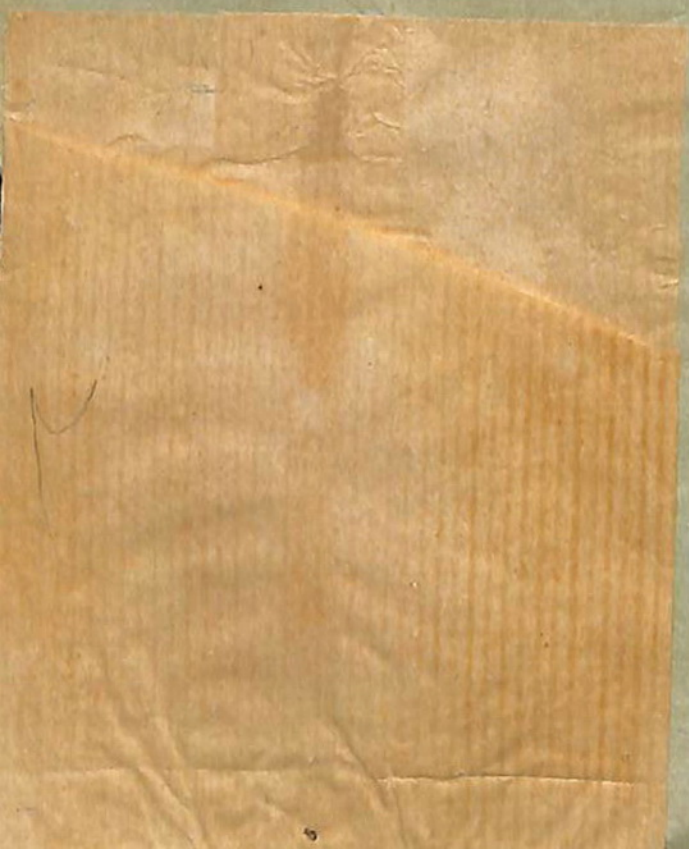
ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԻԹ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ԳԵՊ

ՊԵՏՀԱՄԱԼՍՈՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1939

ՅԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

№ 2 ԳԻՏԱՆՊՈՊՈՒԼՅԱՐ ՍԵՐԻՍ № 2

891.99.09

Ղ-36

Ա. ԴԱՆԱԼՆՅԱՆ

ՍՅՈՒՆԱՅԻՆ Է 1961

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱՎԻԹ

ՀԱՅ ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՊ

11616
Դասականություն՝ կարգացված Պետական տարանի լեկտիորումում
1938 թ. դեկտեմբերի 18-ին:

ՊԵՏՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆԻ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1939

Պատ. խմբագիր՝ Մ. Մ Կ ր յ ա ն
Տեխ. խմբագիր՝ Չ. Մ ա ր ու խ յ ա ն
Սրբագրիչ՝ Մ. Հ ա խ ն ա դ ա ր յ ա ն
Կոնտրոլ սրբագրիչ՝ Վ. Յ Ե ա յ ա ն

Դրավիտի վազոր ն. 2866, պատվեր 493, Տիրաժ 2000
Հանձնվել է արտադրության 11/VI 1939 թ.
Ստորագրվել է տպագրելու 13/VII 1939 թ.
23/ տպ. մամուլ, 1 մամուլում 38400 տպ. նիշ.

Պետհամալսարանի հրատարակչության տպարան, Յերևան Տեղյուն 7:

+ 398 (= 91.99)

«Մասունցի Դավիթը» հայ ժողովրդի հնադարյան հարուստ ու գունեղ վիպական բանահյուսութեան շողշողուն գոհարն է։ Նրա մեջ խտացված ու բյուրեղացված են հայոց հնագույն դիցաբանական-դյուցադնական առասպելների ու զրույցների, պատմական վեպերի ու վեպերգների (Հայկ և Բել, Արա Գեղեցիկ և Շամիրամ, Վահագն, Արտավազդ, Արտաշես, Տիգրան...) բովանդակութեան ու արվեստի լավագույն տարրերն ու տարրերը։

«Մասունցի Դավիթը» ստեղծել, մշակել և սերնդից սերունդ կենդանի խոսքով (բանավոր ավանդութեամբ) հեռավոր դարերի խորքից մեր օրերն են հասցրել հայ ժողովրդի տաղանդավոր գավակները — աշխատավորութեան ծոցից դուրս յիկած անգրագետ ու անուս գեղջուկ վիպասանները («Նաղլ ասողներ», «ասացողներ»)։ «Մասունցի Դավիթի» մեջ նրանք մեծ վոգեվորութեամբ ու բուռն թափով պատմել են այն հերոսական կռիվների մասին, վոր մղել են մեր նախնիներն իրենց հայրենիքի անկախութեանն ու ազատութեանը վտանահարող ոտարերկրյա նվաճողների դեմ։ «Մասունցի Դավիթի» մեջ նրանք (գեղջուկ վիպասանները) մարմնավորել են ժողովրդի լավագույն հույզերն ու հույսերը, իղձերն ու ցանկությունները և դրսևվորել գեղարվեստական խոսքի իրենց մեծ շնորհքն ու վարպետութունը։

Ճիշտ է, վեպի կենտրոնական դեմքը (Դավիթը), ինչպես նաև բոլոր մյուս գլխավոր հերոսները սասունցիներ են, ճիշտ է, նրա մեջ յերևան յիկող դեմքերը գործում և դեպքերը կատարվում են Մասունի և սրա հարևան մի քանի գավառների ու շրջակա յերկրների աշխարհագրական վրորտում, սակայն վեպը շատ հեռու յն միայն Մասունի և սասունցոց վեպ լինելուց։ Ծնունդ առնելով պատմական Հայաստանի հիշյալ գավառում, «Մասունցի Դավիթը» չի պարփակվել միայն նրա շրջանակում։ Ի՞նչ բովանդակությամբ և վողջ եյութեամբ հարագատ լինելով ամբողջ աշխատա-

վոր հայ ժողովրդին, վեպը դարերի ընթացքում տարածվել և Հայաստանի համարյա բոլոր շրջաններում՝ դառնալով իսկական համաժողովրդական — համահայկական մի ստեղծագործություն։ Այդ են վկայում վեպի մեր ձևով տակ յեղած բազմաթիվ պատումները՝ դրի առնված տարբեր ժամանակ, տարբեր վայրերում. այդ են վկայում հիշյալ պատումների մեջ յեղած լեզվական (բարբառային) տարբերությունները և տեղագրական-աշխարհագրական ու կենցաղային յուրահատուկ կոլորիտը։

«Սասունցի Դավիթը» մի ծավալուն ու մեծ հերոսավեպ է՝ բաղկացած չորս առանձին էջուղերից։ Դրանցից առաջինը հայտնի չի՝ «Սանասար և Բաղդասար», յերկրորդը՝ «Մեծ կամ Առյուծաձև Մհեր», յերրորդը՝ «Սասունցի Դավիթ» և չորրորդը՝ «Պատիկ Մհեր» անունով։ Վեպի լավագույն և ամենաընդարձակ մասը կազմում է Դավիթի էջուղը։

Կապված լինելով իրար հետ մի միասնական գաղափարով (հայրենիքի պաշտպանություն), սերունդների հաջորդությունը (հոր և վորդու կապով) և վեպական գործողության աշխարհագրական միջավայրի (Սասուն) ընդհանրությունը, վեպի վերահիշյալ էջուղերից յուրաքանչյուրն ունի իր գործողության ինքնուրույն կենտրոնն ու անկախ կյանքը։

ՎԵՊԻ ՃՅՈՒՂԵՐԻ ՀԱՄԱՌՈՏ ԲՈՎԱՆԻՄԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Ա. էջուղ («Սանասար յեվ Բաղդասար»)։ Բաղդադի խալիֆան, Հայաստանի վրա կատարած իր արշավանքներից մեկի ժամանակ, բռնություն կնույթյան և առնում հայոց Դավիթ թագավորի աղջկան՝ գեղեցիկուհի Ծովինարին։ Ծովի մեջ գտնվող աղբյուրից իր խմած մեկ լիք և մեկ կիսատ բուռ ջրից հղիանալով՝ Ծովինարը ծնում է յերկու դուստրուհու զավակներ՝ Սանասարին (լիքը բռնից) և Բաղդասարին (կիսատ բռնից)։ Ժամանակ անց Բաղդադի խալիֆան՝ յերկիրն ավերելու և առ ու թալան բերելու նպատակով, նորից և արշավում Հայաստանի վրա։ Լուրջ դիմադրության հանդիպելով հայերից, նա ոգնություն և կանչում իր մեծ կուռքին՝ մատաղ խոստանալով նրան իր յերկու զավակներին։ Իմանալով այդ մասին Ծովինարից, Սանասարն ու Բաղդասարը սպանում են խալիֆային և վերջնելով իրենց մորը, նըստում են՝ Սանասարը ծովի տակից հանված Գուռլիկ Ջալալին,

իսկ Բաղդասարը մի քամու ձի և հեռանում խալիֆի յերկրից։
Յերկար թափառումներից հետո, Սանասարն ու Բաղդասարը մի
լեռնային անառիկ վայրում մեծ և ահեղի քարերից կառուցում
են իրենց բերդը—շենը, վորի անունը մի գեղջուկ ծերուկ Սասուն
է դնում, ասելով՝ «սուն վեր սան սասուն»։ Լսելով յերկու հերո-
սական յեղբայրների համբավը, շրջակայքի անապահով ու աղ-
քատ ընակիչները կամաց-կամաց հավաքվում են Սասնո բերդի
շուրջը։ Սանասարն ու Բաղդասարը նրանց համաբ տներ են կա-
ռուցում (4 որում շինում են 40 տուն)։ Կարճ ժամանակից Սա-
սունը դառնում և մարդաշատ ու շեն մի յերկիր։

* * *

Ստանալով Դաշանց թագավորի աղջիկ՝ քառասուն ճյուղ
ծած Դեղձուն Ծամի նամակը, Սանասարը գնում և Պղնձե քաղաքը
նրան բերելու։ Ծանապարհին մի շարք արգելքների յի հանդի-
պում (վաթսուն փահլեվաններին, ջուրն արգելող վիշապին)։
Բաղդասարն իր սեպած մատանուց գուշակելով յեղբոր ծանր
դրությունը՝ ոգնության և համնում նրան։ Յերկուսով հաղթա-
հարում են բոլոր դժվարությունները և բերում թե Դեղձունին
և թե նրա քրոջը։ Ամուսնանում են՝ Սանասարը Դեղձունի, իսկ
Բաղդասարը նրա քրոջ հետ։

Սանասարից և Դեղձունից ծնվում են Վերդոն, Չենով և
վանը և Մհերը։

Բաղդասարը մնում և անժառանգ։ Նա թողնում է Սասունը
և գնում Բաղդադ, վորտեղ և մեռնում է։

Մհերի ծնվելուց հետո, շատ չանցած, մեռնում և նաև Սանա-
սարը։

Բ. Այուզ («Մեծ կամ Առաւմաճեւ Մհեր»)։ Մհերը մանկութե-
սկսում և պարապել վորսորդությամբ։ Վորսով նա յոթ տարի
կերակրում և իր հայրենիքը։ Սասունը հարեան յերկրների հետ
կապող ճանապարհին մի առյուծ է լույս ընկնում։ Մհերն սպա-
նում և առյուծին և ազատում յերկիրը վերահաս սովից։

Այնուհետև, մեռնամարտի մահելով Մեծ Մարա Մելիքի հետ,
Մհերը հաղթում է նրան և ազատում Սասունը Մելիքին հարկա-
տու լինելուց։

Քեռին և հորեղբայրն ուղում են ամուսնացնել Մհերին գեղեցկուհի Արմաղանի հետ: Պարզվում է, վոր Արմաղանին տարել է խաթի Սպիտակ գելը: Մհերը գնում, սպանում է Սպիտակ գելին և ամուսնանում Արմաղանի հետ:

Մհերից և Արմաղանից ծնվում է Դավիթը: Շուտով մեռնում են Մհերն ու Արմաղանը: Դավիթը մնում է իր հորեղբոր՝ Ջենով Հովանի ինամքին:

Գ. Ճյուղ («Մասունցի Դավիթ»): Չկարողանալով պահել Դավթին, Ջենով Հովանն ուղարկում է նրան Մըսր՝ Իսմիլ խաթունի մոտ, վորի հետ կենդանության ժամանակ ապրել էր Մեծ Մհերը՝ ունենալով նրանից Մըսրա Մելիք անունով մի արու զավակ: Խաղի ժամանակ Դավիթը բռնում է Մելիքի գուրդը: Դավթի մեջ իր ապագա թշնամուն գուշակելով, Մելիքը վորոշում է սպանել տալ նրան, սակայն չի հաջողում: Դավիթը գալիս է Մասուն՝ հորեղբոր (Ջենով Հովանի) և քեռու (Թորոսի) մոտ: Ջենով Հովանը նրան նախարպան է դարձնում: Դավիթն ընկերանում է նախորդների հետ, սպանում է նրանց տավարը տանող գելերին և վերջիններիս թալանած հարստությունն ու վոսկին վերադարձնում Մասունի բնակչությանը:

Շուտով Դավիթը թողնում է նախորդությունը և դառնում վորսորդ: Մի որ ել վորսից վերադառնալով, իր հայրենական տանը գտնում է Մելիքի հարկահաններին՝ 7 տարվա հարկը չափելիս:

Դավիթը պատուհասում է նրանց և դատարկ հետ վերադարձնում: Զայրացած Մըսրա Մելիքը մեծ գորքով պալիս է Մասունի վրա: Կորեկի արտի տեր աղքատ պառավի ցուցմունքով Դավիթն առնում է հորեղբորից հոր գինքերն ու ձին, զինավառվում և գնում Մելիքի գորքի դեմ: Մըսրա բանակից մի ծերունի զորական հորդորում է Դավթին վերջ տալ գոռով կռվի դաշտ բերված անմեղ զինվորների կոտորածին և մենամարտել իրեն՝ Մելիքի հետ: Լսելով արար ծերունու խոսքերը, Դավիթն ընդհատում է կռուրածը և ձին քշում գեպի Մելիքի վրանը: Մելիքը զավաղբարար հորն է նետում Դավթին: Ջենով Հովանի ոգնությամբ Դավիթը գուրս է գալիս հորից և մենամարտելով Մելիքի հետ թրի մի հարվածով վոհնչացնում է նրան:

Ջենով Հովանը նշանում է Դավթին խաթցի Չմշկիկ Սուլթանի հետ: Սակայն Դավիթը լսելով գուսաններից կապուտկողցի գե-

դեցկուհի Խանդուբ Խանումի գովքը, թողնում ե Չմշկիկին, գնում Կապուտկող, հաղթում Խանդուբի հոր թշնամի յոթ թագավորներին և բերում իր հարսնացվին: Ճանապարհին Դավթի դեմ ե գուրս գալիս Չմշկիկը և մենամարտի հրավիրում նրան՝ իրեն հասցրած վիրավորանքի համար: Դավիթը խոսք ե տալիս տանել Խանդուբին տուն և յոթ որից վերադառնալ կռվելու, բայց գալով Սասուն և ամուսնանալով Խանդուբի հետ, մոռանում ե իր խոստումը...

Դավթից և Խանդուբից ծնվում ե մի դյուցազուն մանուկ: Իր հոր՝ Առյուծաձև Մհերի անունով, Դավիթը նրան Մհեր ե կոչում:

Յոթ տարի անց մի որ լողանալու ժամանակ Դավիթը տեսնում ե իր թեղի սևացած Խաչ Պատերազմին և, հիշելով Չմշկիկին աված իր խոստումը, շտապով գալիս և նրա մոտ: Գետափի յեղեգնուտից դուրս ե գալիս Չմշկիկի դարանակալած աղջիկը և թունավոր նետով մեջքից վիրավորելով, սպանում և Դավթին: Լսելով նրա մահվան բոթը Խանդուբն ինքնասպան ե լինում՝ բերդի տանիքից իրեն ցած նետելով:

Դ. Ճյուղ («Պատիկ Մհեր»): Մհերը քեռու և հորեղբոր հետ առնում և Դավթի արյան վրեժը՝ սպանելով Չմշկիկին և ավերելով Խլաթը: Նա պատժում ե նաև իրեն թշնամիների՝ ձեռք հանձնող մատնիչ վանահորը՝ գլուխը սյան տակ թողնելով: Մհերն ամուսնանում ե Պաճիկ թագավորի աղջիկ գեղեցկուհի Գոհարի հետ: Իր շրջագայութունների միջոցին նա ընկերանում ե 40 փահլավան յեղբայրների հետ, սպանում և նրանց հայրենի քաղաքն ավերող մարդակեր պառավին: Ժամանակ անց Մհերը Ձենով Հոփանի կանչով գնում և Սասուն՝ վոչնչացնում իր հայրենի հողը տիրել վորձող Կողբադնի չորս թոռներին, ազատում հեղեղից Ջղիբն քաղաքը... Տուն գալով Մհերը մեռած ե գտնում կնոջն ու հորեղբորը: Մենակ մնացած լինելով աշխարհում և դառնացած շրջապատի անարդար կարգերից՝ գազազած Մհերը կռիվ և պահանջում աստծուց, մենամարտում վերջինիս ուղարկած հրեշտակների հետ և... փակվում Ակովու քարում: Իրեն ալյի յեկած հովվի հարցումին, թե յե՞րբ և նա մտադիր դուրս գալու քարից, Մհերը պատասխանում ե.

«Քանի աշխարքը չար և,

Ու հողն ել զալբեր և,

Յեռ չեմ մնա մեջ աշխրբին:

Վոր աշխարք ավերվի մեկ եւ շինվի՝
Յերոր ցորենն եղավ քանց մասուր մի,
Ու գարին եղավ քանց ընկուղ մի,
Են ժամանակ հրամանք կա, վոր երեսնք կտտեղեն»:

Ա. 118, 933, Բ. 44

2.

Ինչպես ամեն մի ժողովրդական վեպ, «Սասունցի Դավիթը» իր հիմքով պատմական ստեղծագործութիւնն է: Նրա մեջ վիպականորեն անդրադարձել են՝ արաբական խալիֆաթի դաժան տիրապետութեան դեմ հայ ժողովրդի մղած ազատագրական պայքարի դրվագները 7—10 դարերում:

Վեպի մեր ձեռքի տակ յեղած 50 պատումներում նկարագրված դեպքերի ու դեմքերի զուգադրութիւնն—համեմատութիւննը հիշյալ ժամանակաշրջանում Հայաստանում տեղի ունեցած պատմական իրադարձութիւնների, իրական դեպքերի ու դեմքերի հետ պերճախոս կերպով հաստատում է այդ բանը:

Պատմութիւնից հայտնի յի, վոր 7-րդ դարի կեսերին, արաբական խալիֆաթը, մի քանի անգամ արշավանքներ կազմակերպելով Հայաստանի վրա (640, 642—643 թ.թ.), ավերելով յերկիրը, կողոպտելով ու գերեզմարելով ժողովրդին, 650 թվին հաջողում է տիրել Հայաստանին, դարձնելով այն իրեն հպատակ յերկրներէից մեկը: Հայաստանի վրա, այնուհետեւ, ծանրանում է արաբական խալիֆաթի հարկային քաղաքականութեան ծանր լուծը, վոր տևում է մոտ յերեք դար: Արաբ խալիֆներն իրենց վոստիկանների միջոցով, հարկի անվան տակ, սկսում են կողոպտել յերկիրը, թալանել ժողովրդին՝ տանելով նրա ունեցվածքն ու ապրուստի վերջին միջոցները: Իրենց «առաքելութիւնը» հաջող կատարելու համար արաբ վոստիկաններն ու հարկահանները վոչ մի միջոցի առաջ կանգ չեն առնում (ծե՛ծ, կախաղան և այլն):

Արաբական խալիֆաթի՝ Հայաստանում վարած հարկային կեղեքիչ քաղաքականութեան և հարկապահանջութեան ժամանակ արաբ վոստիկանների կողմից գործադրվող դաժան միջոցների մասին վորոշ գաղափար տալու համար բերենք ժամանակակից հայ պատմիչ (8-րդ դար) Ղևոնդի մի վկայութիւնը. «Զսոյն ժամանակս ի հրամանատարութեան Եգիպտի և յիշխանութեանն Աբդլալի միւսոյ յոյժ ծանրացավ անուր լծոյ հարկապահանջու-

Թեան ի վերայ աշխարհիս հայոց. քանզի զժողովածև ազահութիւնս
անհամբոյր թշնամուոյն ոչ շատացաւ ուտել զմարմինս ընտրելոց
Դրիստոսի հոտիս և ըմպել զարինս իբրև զջուր զարհամարհանս
նոցա. այլ համօրէն զըրոր երկիրս Հայոց արկանէր ընդ անհան-
դուրժելի վտարանդիւք. զի վախճանեաց զգիւտ արծաթոյ ի յերկ-
րէս, և ամենայն ոք տալով զսկանաւանս ընչից իւրեանց՝ վոչ
գտանէին զգինս փրկանաց անձին իւրեանց. և չար կոտանօք,
գելարանօք, և կախադանօք և դառն տանջանօք կեղէին զկեանս
մարդկան: Յորմէ փախստեայ եղեալ բազումք յայլս և ի փապարս
երկրի՝ ղօղեալ թագչէին. և ոմանք ձիւնահեղձ և գետավէժ լինէ-
ին վասն անտանելի աղետիցն. զի ոչ էր գիւտ զոր հայցէինն,
գտանել պահանջումս սակի արծաթոյն, այլ ըստ գլխոյ արանց-
որովք թափուր մնացեալք յամենայն ստացուածոց՝ կապէին կա-
պանօք տնանկութեան երկիրս Հայոց, և առհասարակ ճաշակէին
ի հնոցէ աղքատութեան» (տես Ղևոնդ, էջ 135—136):

Սակայն արարները չեն բավականացել միայն զբամալան և
բնարդյունքի հարկերով, վորոնց մասին գրում են մեր պատմիչ-
ները: 9-րդ դարի արաբ մատենագիր Ահմեդ Բալաձորիի վկայու-
թյամբ՝ նրանք նվաճված յերկրներից հարկ են պահանջել, բացի
նյութական բարիքներից, նաև վորոշ թվով «սեվահեր, սեվահոն,
յերկար արտեանունքներով և բարձրահասակ» աղջիկներ ու պա-
տանիներ:

Արարների տիրապետության վողջ շրջանում Հայաստանի
ազգաբնակչութիւնը — աշխատավոր գյուղացիութիւնն ու ռամիկ-
ները, մերթ ամէլի, մերթ պակաս, գտնվել են խալիֆաթի հար-
կային քաղաքականության ծանր լծի տակ:

Սակայն, հայրենասեր և ազատասենչ հայ ժողովուրդը լռել-
յան չէ, վոր ընդունել է արաբական տիրապետութիւնը և վոչ ել
հնազանդությամբ յենթարկվել խալիֆաթի հարստահարութիւն-
ներին: Նա մեկից ամէլի անգամներ հերոսաբար պաշտպանել է
իր հայրենիքի սահմանները արաբական բանակների հարձակում-
ներից և բազմիցս գինված ապստամբել արաբ կեղեքիչ հարկա-
հանների և վոստիկանների դեմ:

7—10 դարերի մի շարք հայ և արաբ մատենագիրներ հի-
շատակում են արաբների արշավանքների և հարստահարութիւն-
ների դեմ հայ ժողովրդի կազմակերպած՝ գինված ինքնապաշտ-
պանութիւնն ու ապստամբութիւնները:

Իներենք մի քանի բնորոշ փաստեր:

7-րդ դարի հայ պատմիչ Սեբեոսի վկայությամբ, 640 թ. աշնանը Դվինի վրա արշավող արաբական զորքերը քաղաքում հանդիպում են Արարատյան դաշտի բնակիչների և Դվինի պահպան զորքերի միացյալ զինազորությանը: Իբրև ղեկավարին ժամանակակից, Սեբեոսը մանրամասն հիշում է հայ ժողովրդի մղած կռիվը քաղաքը պաշարած արաբների դեմ: Նույն Սեբեոսը գրում է նաև արաբների Հայաստանի վրա կատարած յերկրորդ մեծ արշավանքի ժամանակ (642—643 թ.թ.) հայերի ցույց տված ռազմական լուրջ դիմադրության մասին:

Արաբների դեմ մղած հիշյալ ճակատամարտերը կազմակերպել և ղեկավարել է 7-րդ դարի հայ աչքի ընկնող քաղաքական գործիչ և խոշոր ռազմագետ՝ պատմական Թեոդորոս Ռշտունին:

Հաճախակի յեն յեղել Հայաստանում նախկին արաբների դեմ ուղղված ապստամբությունները:

Այսպես, որինակ, 8-րդ դարի հայ պատմիչ Ղևոնդը հիշում է, վոր Շիրակի ժողովուրդը չկարողանալով տանել արաբների կողմից կիրառվող հարկահանութան և շահագործման դաժան ձեւերը, «վողի ի բռին» դիմում է միջոցների և, լավ համարելով քաջաբար մեռնելը վտանգավոր կյանքից, 772 թ. Արտավազդ Մամիկոնյանի ղեկավարությամբ ձեռնամուխ է լինում ապստամբության և նույն թվին կուժայրիում (Գյումրի—Լենինական) սպանում արաբ հարկահավաքին: Ապստամբությունը ճնշվում է Դվինից ուղարկված արաբական զորքերի ոգնությամբ միայն:

Շիրակին հետևում է պատմական Հայաստանի Բաղրեւանդ և Տարոն գավառների բնակչության ապստամբությունը՝ Մուշեղ Մամիկոնյանի ղեկավարությամբ: Ղևոնդի վկայությամբ այս ապստամբությանը հարել են «բոլոր վշտակիրներն ու վտանգվածները», «ոամիկ ժողովուրդը»... «Յեւ այսպես միախուռն ժողովեալք առ միմիանս արք իբրև 5,000, զի բազումք ի ոամիկ ժողովոց յեկյալ խառնեյին ի գունդն նոցա...»: Ապստամբները սպանում են հարկահանին, բշում յերկրի սահմաններից՝ ապրատամբությունը ճնշելու ուղարկված ավելի քան 4,000 հոգուց բաղկացած արաբական կանոնավոր զորքը:

Ապստամբների այս հաջողությունները վողեվորում են Հայաստանի մյուս գավառների ազգաբնակչությանը: Մեկը մյուսի հետեւից վտար յեն յեղում Հայաստանի բոլոր նահանգներն ու գավառները:

Ապստամբութիւնը ճնշելու համար արաբական խալիֆաթը 775 թ. գարնանը 30,000 թուրքական զորք և ուղարկում Հայաստան: Անհաղապար կռիւում ապստամբները պարտւում են:

Ժողովրդական ապստամբութիւնների հետեյալ մեծ ալիքը արաբական խալիֆաթի դեմ բարձրանում և 850 թվին, պատմական Հայաստանի Տարոն և Սասուն գավառներում:

Ինչպես նախորդ, նույնպես և այս ապստամբութիւններին առիթ և ծառայում խալիֆաթի հարկային քաղաքականութեան խտացումը: Համառոտակի նշենք այդ ապստամբութեան հետ կապված պատմական փաստերը:

849 թվին Զափր (Մուտավաքիլ) անունով արաբ ամիրապետը Հայաստան և ուղարկում իր Աբուսեթ վոստիկանին՝ հարկ հաւաքելու: Սակայն Աբուսեթի «առաքելութիւնն» անհաջողութեան և մատնվում: Տարոնի և Վասպուրականի բնակչութիւնը կես ճանապարհից հեռ և վերադարձնում նրան, տալով պահանջված հարկի մի մասը միայն: Աբուսեթին հաջորդում են նրա զորավարներ՝ Ալան և Մուսին: Սրանք ուղում են զինքի ուժով հասնել իրենց նպատակին, սակայն մեծ ջարդ կրելով նույն գավառների ապստամբ ժողովրդի կողմից, հազիվ են ազատում իրենց կյանքը: Պարտված Մուսեյի և Ալայի փոխարեն, ամիրապետը 851 թվին մեծ բանակով Հայաստան և ուղարկում Յուսուֆ վոստիկանին: Վերջինս գրավում և ամբողջ հարավային Հայաստանը, ավերելով յերկիրն ու գերեվարելով բնակիչներին: Վերևում հիշված արաբ մատենագիր Բալաձորիի վկայութեամբ, Յուսուֆի գեովառական կառավարիչներից մեկը՝ ալ-Ալյա իբն Ահմադ անունով, նույն ժամանակ կողոպտում և Սասունում գտնվող Աքթահ-Արթան (=Մարութա) անունով վանքը, անաբղում ու կոտորում նրա միաբաններին:

Յուսուֆի ավերածութիւնների և գերեվարութեան մասին վկայում և նայել հայ պատմիչ Թումա Արծրունին. «... վարեաց գերութիւն, վաճառակուր առնել ի կողմանս Ասորոց և յամենայն սահմանս տերութեան Տաճկաց. և զկես գերեոյն ընդ իւրեանց ունելով ի քաղաքն, լինել իւրեանց ջրկիրս և փայտակտորս... յավեր դարձուցյալ զբնով աշխարհն» (Թ. Արծրունի, Պատմութիւն Հայոց, Եջ 118):

Յուսուֆի և նրա զորականների ասպատակութիւններից, շնորհիվ իր անառիկ չիրքի և ըմբոստ ժողովրդի, գերծ և մնում Սասունի խույթ կոչվող լեռնային մասը միայն: Վերջինիս բնա-

կիչները (վորոնք ըստ Բալաձորիի գյուղացի մշակներ են), Խու-
թեցի Հովնանի առաջնորդութեամբ սպասամբում են Յուսուֆի
դեմ և «համագունդ ի մի վայր հավաքեալ և զմի զինուորութիւն
զինուորեալ և յանկարծակի ի վերայ տարմաբար յարձակեալ»
գալիս են նրա զորքերի վրա, դուրս քշում իրենց յերկ-
րից և աղատում բանտարկված գերիներին: Այնուհետև ապրս-
տամբները շրջապատում են Մուշի ս. Փրկիչ յեկեղեցին, վորի
գմբեթի մեջ ապաստան եր գտել սարսափահար Յուսուֆը: Նրան-
ցից մեկը բարձրանում ե գմբեթը և տեղն ու տեղը սրախողխող
անում Յուսուֆին: «

Ապստամբությունը ճնշելու և Յուսուֆի սպանութեան վրե-
ժին առնելու համար 852 թվին խալիֆաթը, Բուղա զորավարի
գլխավորութեամբ, մի մեծ բանակ և ուղարկում Հայաստան: Հեր-
թով ճնշվում են Հայաստանի տարբեր գավառների ապստամբու-
թյունները, կոտորվում, գերեվարվում են բնակիչները և հրի ու
սրի մատնվում յերկրը:

3.

«Սասունցի Դավիթ» ժողովրդական վեպի պատմական ա-
ռանցքն են կազմում 7—10 դարերում Հայաստանում տեղի ու-
նեցած վերոնիշյալ անցուղարձերը, մասնավորապես հարկահանու-
թյունը և վերջինիս պատճառով հայ ժողովրդի և հատկապես
Սասունի ու հարևան գավառների աշխատավոր գյուղացիութեան
արարական խալիֆաթի և նրա կեղեքիչ վոստիկանների դեմ
մղած հերոսական կռիվներն ու ապստամբությունները:

Ինչպես պատմութեան, այնպես ել վեպի մեջ (Դավթի ճյուղի
անխտիր բոլոր պատումներում), Բաղդադի խալիֆը կամ Մարա Մե-
լիքը (վոր պատմականորեն փոխարինել և Բաղդադի Խալիֆին) իր
հարկահաններին (Կողբադին, Բադին, Սյուզդին, Խուրաշին և այլն)
ուղարկում ե Սասուն յոթ տարվա հարկը բերելու.

«Ելավ, Մարա Մելիք ոխտը մարդ ճամբեց,
Ասաց.— Իմ խարջ ոխտը տարի կա, չեն տվեր.
Ոխտը ուղտի բեռ վոսկի ե.
Ոխտը ուղտի բեռ արծաթ.
Քառսուն աղապ աղջիկ ել արմաղան.
Քառսուն կարճ կնիկ՝ երկանք աղան.
Քառսուն անծին երինջ մատաղ.
Քառսուն բուղա—աչառ լծկան»:

Ա. 346

Սակայն, ինչպես պատմության մեջ, նույնպես և վեպում, հարկահանները միշտ չեն, վոր կարողանում են կատարել իրենց արված հանձնարարությունը: Դավիթը պատուհասում և նրանց և ձեռնունայն հետ ուղարկում:

«... Դավիթն ել խերստեց, կայնավ,
Զչափ եզար Կողբաղնի ճակատ.
Կողբաղնի պոկտեր կտրեց,
Առաջներ լե քաշեց, բվռնեց ճակատ, ասաց,
— Գնա՛, ջուհափ տուր քու Մըսրա Մելքին,
Ինչ կանի՝ թըխ անի»:

Ա. 16

Բացի հարկահանությունից, վեպի մեջ (դարձյալ Դավիթի ճյուղի համարյա բոլոր պատումներում), արձագանք և գտել նաև արար վոստիկաններից մեկի կողմից՝ Սասունում գտնվող Մարութա վանքն ավերելու և վանքի միաբաններին կոտորելու վերև վրում հիշված պատմական միջոցեպը:

Մսրա Մելիքը (Բաղդադի խալիֆան), լսելով, վոր Դավիթը վերանորոգել և Մարութա վանքը, ուղարկում և իրեն մարդկանց (Կողբաղնին, Սողբաղուն և այլն), վորպեսզի գնան ու քանդեն ան.

«Մսրա Մելիք իմացավ՝
Դավիթ Մարութա Բանձրիկ Ասպարածին
Նորեն շիներ և.— Կուզրաղին, ասաց,
Գնա՛, զՄարութա Բանձրիկ Ասպարածին քանդի, արի՛:
Կուզրաղին առավ հինգ հազար ձիավոր, եկավ.
Մարութա Բանձրիկ Ասպարածին քանդեց.
Սպանեց քառսուն նորընծա երեց.
Սպանեց քառսուն վարդապետ.
Սպանեց քառսուն յեպիսկոպոս.
Սպանեց քառսուն ավագ սարկավագ.
Սպանեց քառսուն պակաս մեկ սարկավագ»:

Ա. 74

Յեւ ինչպես վոր պատմության մեջ Սասունի գյուղացիութեթյունը անպատեթ չի թողնում վանքն ավերող և միաբաններին կոտորող վոստիկանին, ապստամբելով և դուրս վոնդելով նրան Սասունից, այդպես և վեպում Դավիթը Մարութա վանքի ավերման բոթն առնելուն պես՝ հետապնդում և Կողբաղնին (Սողբաղուն և այլն) և բռնելով նրան պատուհասում:

Այս անգամ մեծ զորքով Սասունի վրա յե գալիս ինքը
Մարա Մեղիքը (Բաղդադի խալիֆան):

«Մարա Մեղիք ժողովեց իր կոշուն,
Եկավ Լեւոս դաշտ—Բաթմանա ջրու վերեն:
Ենու կոշուն ենքան եր,
Վոր գետու վրեն առաջի եկողը ջուր խմավ,
Խմելով՝ գետ կտրավ,
Յածի մարդիկ առանց ջուր մնացին:
Զուղար տվեց Դավթին,
Թե, «Բու հողն երա, յես եկա»...»

Ա. 351

Կռիվը վերջանում ե Դավթի հաղթանակով, վորը թրի մի
հարվածով վոչնչացնում ե քառասուն գոմշի կաշու, քառասուն
ջրաղացի քարի տակ թաքնված թշնամուն:

«Դավթ գնաց, եկավ,
Հիշեց զՄարութա Բանձրիկ Աստվարածին,
Խաչ Պատերազմին, ինչ վեր իր աջ թեփին,
Զուր մեկ թուր եղար:
Վոր եղար, զքառսուն գոմշի կաշին կարեց,
Քառսուն ջաղջի քար լե կարեց,
Մարա Մեղիքի գլուխ գագաթ լե կարեց»:

Ա. 31

Մարա Մեղիքի մեծ զորքով Սասունի վրա արշավելու, Դավթի
և Մեղիքի կռվի, և Դավթի ձեռքով Մեղիքի սպանվելու այս
պատմությունները հիշեցնում են՝ Սասունից հալածված Աբուսեթ
և Մուսե անուններով պատմական հարկահանների փոխարեն՝ ապրա-
տամբ ժողովրդին հնազանդեցնելու և յերկիրը կողոպտելու նպա-
տակով ամիրապետի կողմից մեծ զորքով Հայաստան ուղարկված
Յուսուֆ փոստիկանի դեմ խուժեցի մշակների ապստամբությունը
Հոֆնանի ղեկավարությամբ, և ապստամբներից մեկի կողմից Յու-
սուֆին Մուշի ս. Փրկիչ յեկեղեցու գմբեթում սրախողխող անելը:
«Սասունցի Դավթի» մեջ պատմական են միշտ միայն կարեոր
դեպքերը, այլև գործող անձերից մի քանիսը:

Վեպի կենտրոնական դեմքը՝ Սասունցի Դավթը, Բաղդադի
խալիֆայի կամ Մարա Մեղիքի դեմ մղած իր հերոսամարտով, հի-
շեցնում ե Յուսուֆի դեմ Սասունի ժողովրդական ապստամբու-
թյան կազմակերպիչ և ղեկավար՝ խուժեցի Հոֆնանին:

Ճիշտ ե, Դավթը չի կրում Հոֆնան անունը, բայց վերջինս
մնացել ե վեպի մեջ, կապվելով Դավթի կյանքի՝ ու գործի մասնա-
կից նրա հորեղբոր (Զենով Հովանի) անվան հետ: Ժողովրդական

վեպի մեջ անունների ու անձերի նման «տեղաշարժեր» հազվա-
դեպ չեն:

Վեպի պատմական յերկրորդ կարևոր դեմքը՝ քեռի Թո-
րոնս ե կամ Թեաթորոսը, վոր վիպական արձագանք ե արաքնե-
րի ներխուժման դեմ հայ ժողովրդի զինված դիմադրությունները
գլխավորող, վերվում հիշված պատմական Թեոդորոս Ռշտունու:
Այնուհետև պետք ե հիշել Դավթի վոսոխ Բաղդադի խալիֆին:
Վերջինս վեպի մեջ կրում ե նույն անունը ե կատարում նույն
դերը, ինչ վոր իրական պատմության մեջ:

Այսպես, պատումներից մեկի մեջ նա մեծ դորքով դալիս ե
Հայաստանի վրա, կոտորում ժողովրդին ե անազին քանակու-
թյամբ գերիններ տանում.

«Բաղդադի խալիֆին շատ զոր ու զորքնդ կեդնի,
Ասքար կենե, կը դա վեր մեր աղդին.

Շատ զմեր ազգ կը նվաղցու,

Ու շատ գերի կը բռնե, տանի»:

Բ. 7

Մի այլ տեղ՝ նա իր հարկահավաքներից լսելով հայոց Թա-
գավորի աղջկա անպատմելի գեղեցկությունների մասին ե ցան-
կանալով անպայման տիրել նրան, հրամայում ե իր մարդկանց
գնալ Հայաստան ե ինչ գնով ել լինի բերել աղջկան.

Խալիֆին ասաց.

— «Հա, ասքար, ասքար երեք, գնացեք,

Աղջիկը կը տա, կըտա, չի տա՝

Քար քաղեցեք, ավազ մաղեցեք.

Ժողովեցեք, բերեք՝ ինչ կա»:

Ա. 309

Վեպի մի շարք պատումներում արձագանք ե գտել նաև Սա-
աունս ավերող պատմական Բուղա վոստիկանը, սակայն վոչ թե
իրեւ վոստիկան կամ հարկահավաք, այլ իրեւ Մարա Մեղիքի
(Բաղդադի խալիֆայի) փահլեվան՝ Բաթմանա Բուղան, վորին
Մեղիքը (կամ խալիֆը) հանձնարարում ե սպանել մանուկ Դավթին.

«Ելավ, ինչ երավ Մեղիք,—

գլխովիթ տվեց Բաթմանա Բուղին,

Չարբահար Քամին փահլեվաններուն,

Թալիմ երաց, ասաց,—Եսու կը տանիք,

Կերթաք Բաթմանա կարմնջի վերեն,

Կը սպանեք, ինձի մեկ շուշա երուն կը բերեք,

Ենու ջանդակ կը թալեք գետ, կերթա.

Ենու երուն կը բերեք,

Վոր յես խմեմ, իմ սիրտ խովնա»:

Ա. 337

«Սասունցի Դավթի» մեջ, բացի վերոհիշյալ պատմական դեպքերից ու դեմքերից, վորոնք վերաբերում են գլխավորապես Սասունի IX դարու պատմությանը և վորոնք կազմում են վեպի պատմական առանցքը, կան նաև պատմական մի շարք այլ հիշողություններ՝ ավելի հին և ավելի ուշ շրջաններից:

Հին շրջանի հիշողություններից է, որինակ, պարսից Շապուհ արքայի անվան հիշատակությունը (Շապուհ արքան, Շրպլքան Սորասական և այլ ձևերով): Վերջինս վեպի մեջ հանդես ե գալիս իբրև Սանդուխ Սանուռի ուղնկաններից մեկը: Դավթի թղթում և նրա դեմ և սպանելով առնում Սանդուխին:

Իբրև նոր շրջանի հիշողության նմուշներ կարելի չի հիշել¹ 1. Բապը Ֆրենկին (Հոռոմի պապին): Ինչպես Շապուհ արքան, սա ևս վեպում հանդես ե գալիս իբրև Դավթի թշնամիներից մեկը, վորի դեմ կռվում և սպանում և Դավթի:

2. Մարա Մեղեքին, վոր արձագանք ե XIII դարի սկզբներին Հարավային և Արևմտյան Հայաստանը գրավող Մարա (Յեղկատու) եյուրյան հարստության թագավորների (մելիքների), վորոնց դեմ հերոսական ու համառ կռիվներ են մղել պատմական Հայաստանի հիշյալ յերկու մարզերի և մասնավորապես Սասնո գավառի բնակիչները:

«Սասունցի Դավթի» մեջ պատմական վերոհիշյալ հին ու նոր դեպքերի ու դեմքերի հիշատակության հետ մենք գտնում ենք նաև զբանց շուրջը հյուսված վիպական բանահյուսության նկատելի արձագանքները, մասնավորապես՝ պարսից նվաճողների դեմ հայ ժողովրդի մղած յերկարամյա հերոսական կռիվների մասին ստեղծված մեր հին ժողովրդական վեպի արձագանքները (տես՝ Մամիկ-Վոնսախի, Վաչեյի, Մուշեղի, Պապի և ուրիշների շուրջը հյուսված ժողովրդական պատմվածքներն ու զրույցները, վոր պահպանվել են Փ. Բյուզանդի և Տորո ու հետագա դարերի մեր մի քանի այլ մատենագիրների մոտ)¹:

4

«Սասունցի Դավթի» թեման (պատմական ատաղձը) արաբական տիրապետության դեմ հայ ժողովրդի մղած հերոսական-

¹ Մ. Աբեղյան, Հայ ժողովրդական վեպը, տես՝ «Աղագրական հանդես», 1907 թ. գերբ XVI, էջ 101—103:

ազատագրական պայքարը լինելով, նրա բուն ելությունն են
Հաղթում՝ հայրենասիրության, ժողովրդասիրության, ազգային
խամբրաշխության ու խաղաղասիրության գաղափարները, ժողո-
հվրդի իղձերն ու յերազները՝ խաղաղ աշխատանքի և լիառատ
կյանքի մասին:

Առաջին և ամենահիմնական գաղափարը, վոր կարմիր թե-
լի նման անցնում և վեպի բոլոր պատումներում, դա հայրենաս-
սիրությունն և: «Մասունցի Դավթի» գլխավոր հերոսները գրա-
կենդանի կրողներն են: Նրանք սերտորեն կապված են իրենց
յերկրին և անսահմանորեն նվիրված նրա պաշտպանության
գործին:

Վերջին և այդ հայրենիքը և ինչով և նա նվիրական Դավթի
և մյուսների համար:

Վեպի հերոսների հայրենիքը («խերանական յերկիրը» կամ
«խերանց խերանան») Մասունն և, պատմական Հայաստանի հա-
րավային գավառներից մեկը, վոր հայտնի յե յեղել իր լեռնա-
յին անառիկ դիրքով և ըմբոստ ու հերոսական ժողովրդով: Այս-
տեղ են ծնվում, աշխատում և կատարում իրենց սխրագործու-
թյունները վեպի գրեթե բոլոր գլխավոր հերոսները: Մասունը
նվիրական և նրանց համար:

1. Վորովհետև այն խլված չե ուրիշից բռնության ու դեն-
քի ուժով, այլ հիմնադրված և իրենց իսկ կողմից՝ քրտնաջան
աշխատանքի և ընության տարերքի գեմ մղած պայքարի գնով
(տես՝ յերկու յեղբայրների կողմից Մասնո բերդի հիմնադրման
պատմությունը):

2. Վորովհետև այնտեղ ապրում ու աշխատում և վեպի հե-
րոսներին հարազատ աշխատավոր ժողովուրդը, վորին պաշտ-
պանում ու հովանավորում են նրանք (տես՝ Մանասարի, Բաղդա-
սարի, Մհերի հոգատարությունը Մասնա բնակչության համար):

«Մասունցի Դավթի» հերոսների սերը դեպի իրենց հայրե-
նիքը զուգորդված և նրանց դեպի ժողովուրդն ունեցած ջերմ
ախրո հետ: Դրա առաջին փայլուն որինակը վեպի մեջ տալիս և
յերկու դյուցազուն յեղբայրների (Մանասարի և Բաղդասարի)
մայրը՝ Ծովինարը: Յերբ Բաղդադի խալիֆան նրան տիրանալու
պատակով իր վերջնագիր աղառնալիքն և ուղարկում Գազիկ
թագավորին, Ծովինարը ինքնակամ վորոշում և գնալ, դառնալ
առեւի խալիֆի կինը, մտածելով՝

«Վոր չերթամ,

Իմ հոր յերկիր քար քաղեն, ավազ տի մաղեն.

Յես մեկ ջան եմ, երթամ կորսվիմ լավ ե,

Քանց իմ հոր յերկիր ավերի:

Ծովինար խոսք ետուն:

Ա. 309

Հայրենասիրության և ժողովրդասիրության վոչ պակաս ցայտուն որինակ ե Դավթի հոր Մեծ կամ Առյուծաձեւ Մհերի՝ առյուծին սպանելու հերոսական պատմությունը: Դեռուց իմանալով, վոր Սասունում տիրող թանգության ու սովի պատճառե իր յերկիրը հարեան հացաշատ վայրերի հետ կապող ճանապարհին լույս ընկած առյուծն ե, Մհերն անմիջապես շտապում ե ափսոսել, մենամարտում նրա հետ, սպանում ե ազատում ճանապարհը:

«Կանչեց Բանցրիկ Մարաթուկ,

Ձեռ թալեց վերի չանդեն, ներքի չանդեն,

Մեջտեղեն ճղեց, երեց երկու կտոր,

Մեկ թալեց ճամբու են կողմ,

Մեկն ել ճամբու են կողմ»:

Բ. 146

Յեթե Ծովինարը, մեծ անձնագոհությամբ, ազատում ե իր յերկիրն ու ժողովրդին խալիֆի հրոսակների ձեռքի սրմբակներէից, ապա նրա թոռ՝ Մհերը նույն կերպ, փրկում ե սասունցիներին վերահաս սովից:

Բնորոշ որինակներ են նայել Փոքր Մհերի սխրագործությունները, մասնավորապես Չմշկիկ Սուլթանին և Կողբաղնի թոռներին սպանելու պատմությունները:

Դավթի մահվանից հետո, նախ Չմշկիկը և ապա Կողբաղնի թոռները փորձում են ավերել Սասունը. լսելով այդ մասին իր հորեղբորից (քեռուց), Մհերը կռվում ե վոչնչացնում ե թե մեկին և թե մյուսներին.

«Մհեր ելավ թուր Կայծակին քաշեց,

Դնաց զորքին խառնվավ.

Աջու կար, ձախու հղար,

Վոչ ֆերը թողեց, վոչ փահլեվան,

Վոչ Չմշկիկ Սուլթան.

Ինչ վոր կար, բոլոր կոտորեց, ասաց.

— Ես իմ հոր փոխ»:

«Մհերն եր լուսուն ելավ,
Ձուր ձին հեծավ, քշեց, գնաց Լեռա դաշտ:
Տեսավ Կողբադնի չորս թռռներ եկան.

...
Ելավ չորս թռռներն ել բռնեց, կապեց,
Առեց, երբ հրողպոր մոտ,

...
Երկուս փառչմեց դռան հն կողմ, երկուս հն կողմ»:

Ա. 231, 239

Հայրենասիրության և ժողովրդասիրության գաղափարի ամենափայլուն ուրիշակն ու կենդանի մարմնացումը վեպում, սակայն, հանդիսանում է ինքը Դավիթը:

Տարբեր յերանգներով ու ձևվերով իմաստուն ժողովուրդին իր վեպում դրսեվորում ու ընդգծում է իր հերոսի՝ հայրենի հող ու ջրի և վերջինիս վրա ապրող ու բանող աշխատավորության հետ ունեցած սերտ կապն ու մտերմությունը:

Դեռ ծծկեր յերեխա Դավիթը, Մըսրում գերության մեջ յեղած ժամանակ, համառորեն հրաժարվում է ոտար (Մսրա Մելիքի) կնոջ կուրծքն ընդունել: Նրան սովամահ լինելուց փրկում է միայն Սասունից բերել տված մեղրն ու կարագը, վրըն հաղողունում է մեծ սիրով, մայրական կաթի տեղ:

«Մըսրամելիքի մեր ելավ,
Վերուց գողեն, պետք է ծիծ տեր.
Իրիք որ իրիք գիշիր են բան չկերավ,
Ենու ծիծ չժըծից»:

...
Մըսրամելիքի մեր համբխից,
Եպի մեկ բեռ մեղր, մեկ կարագ.
Մեղրով, կարագով եղա տղեն կիրըցուց,
Պախից մինչիվ իրիք տարի»:

Ա. 165—166

Վերոհիշյալ հատվածում ժողովրդական վիպասանները շեշտել են հայրենի անդի կենտրոն հատկությունը և Դավիթ՝ Սասունի հետ կապված լինելու հանգամանքը: Նույն բանի արտահայտությունն են նաև Դավիթի (և վեպի մյուս հերոսների) Սասունի աղբյուրների (Կաթնաղբյուր և այլն) ջրից հղորանալու պատմությունները: Մսրա Մելիքի դեմ կռիվ գնալուց առաջ

Դավիթը, ժողովրդի ներկայացուցիչ՝ կորեկի արտի տեր աղքատ
պառավի կամ իր ձիու խորհրդով, խմում և իր հոր Կաթնաղբյու-
րի ջուրը և նոր լիցք ու թափ ստանալով յեղնում մարտի.

«Դավիթ լի վեր եկավ,
են Կաթնաղբրի ճուրճ՝
Ետու ձիու կողաշար՝ լավացավ:
Ենտեղ ճուր խմավ, խաց կերավ,
Ընկավ վար են Կաթնաղբրին, քնավ:
Մեկ սհաթ քնավ, ելավ, տեսավ,—
Տեսավ՝ ենպեսն ի լցվի,
Ենպեսն ի խառտացի,
Ենպեսն ի զորություն, վոժ առի,
Վոր Հափալամիչ ի եղի»:

Ա. 22

Բացի իր առասպելական հատկությունից, ջուրն այստեղ
ունի նաև այլաբանական նշանակություն. դա հայրենի ընդերքի
(իմա ժողովրդի) ուժն է, վոր ջրի միջոցով ներարկվելով Դավ-
թին, դարձնում և նրան անխոցելի:

Թե վորքան սերտ և կապված Դավիթն իր հայրենի յերկ-
րի ու ժողովրդի հետ, շատ պերճախոս կերպով յերեվում և նրա
Մարա Մելիքի դեմ կովի գնալուց առաջ արտասանած հրաժեշտի
խոսքերից, վորտեղ նա սրտաշարժ կերպով մի առ մի «մնաս
բարով» և ասում թե իր հայրենի «պաղ-պաղ» աղբյուրներին
ու քամիներին և թե իր «բառի դրկիցներին», «քույրիկներին»
ու «մերիկներին».

«Ծովասարու պաղ-պաղ ախպրներ,
Մնացեք բարով, բարի մնացեք.
Յեա կերթամ կռիվ, կը ծարվամ՝
Դուք ինձնից կարոտ մընացեք:
Ծովասարու պաղ-պաղ քամիներ,
Մընացեք բարով, բարի մնացեք.
Յեա կերթամ կռիվ, կը շոգնամ,—
Դուք հով մընացեք:

.....
«Ո՛վ քուրիւր, կացեք բարով,
Ընձի քուրութին եք երի,
Ո՛վ մերիւր, կացեք բարով,

Ձի մերութիւն եք երի,
Բարի դըրկիցներ, կացեք բարով,
Կացեք բարով մեծ ու պատկով»:

Ա. 194

Ստեփան վեպը չի բավականանում Դավթի՝ իր յերկրի
ու ժողովրդի հետ ունեցած սերտ կապը նշելով միայն: Վեպը պա-
կաս ցայտուն ու վառ պատկերներով այստեղ դրսևորվում են
նաև այն մեծ սխրագործությունները, վոր կատարում ե Դա-
վթը հանուն իր յերկրի պաշտպանության ու ժողովրդի
ազատագրության: Հիշենք դրանցից մի քանիսը միայն:

Խրատատու պառավից լսելով, թե ինչպես Մեղիքի հարկա-
հանները բռնությամբ հավաքել և մարաքն են լցրել Սասունի
յոթ տարվա հարկ-թալանը, կանանց ու աղջիկներին, իրենց ախ-
րոջն «արժաղան» տանելու համար, Դավթն անմիջապես հա-
նում ե դեպքի վայրը, վերափորում, քշում հարկահաններին և
ազատում գերին ու ավարը:

Դավթ զմըղբախ քաշեց ու ընկավ մեջ,
Եղ զորք ամեն ջարդ ու փուրդ արեց,
Կնիկ, աղջիկ, ալան-թալան՝
Երեք հետ ասաց:

— Ամեն մարդ գա, իրեն տված վերցու,
Ով ապրանք տվե՛
Թող գա իր ապրանք վերցու,
Ով ոսկի, փող տվե,
Թող գա իր ոսկին վերցու...

.
.

Ձապրանք, զոսկին, զփող,
Ամեն ցրվեց, հտու ժողովրդին,
Ինք եկավ իր տուն նստավ:

Դավթի զայրույթն ու ցասումը հորդում ե հեղեղի պես,
յերբ նա լսում ե Մսրա Մեղիքի՝ Սասունն ավերելու մասին տված
սպառնալիքը:

«Մսրա Մեղիք ասքյար կապեց,
Եկավ վեր Սասմա քաղաքին:
Մեկ դաշտին գուր չաղըր— խեղաթ եղար,
Ջուհար խրկեց Ձենով Հովանին:

Ասաց.—Ձեռով Հովան,
Իմ յոթ տարվա խարջ կը տաս՝ տու խաթրով.
Թե չես ի տա, կը գամ, Մասմա քաղաք ավրեմ,
Տանեմ Մարա քաղքի քամակ, նոր քաղաք շինեմ»:

Ա. 17

Առանց ժամանակ կորցնելու նա դուրս ե գալիս Մելիքի
պեմ, վռնչացնում թշնամուն և ազատում Մասունը նրան սպառ-
նացող մեծ վտանգից.

«Դավիթ ուր խոր ավդ երավ, —

Մըսրամելիք սպանեց, զՄասունն ազատեց»:

Ա. 830

Նույն կերպ Դավիթը վարվում ե նաև իր և իր հարսնաց-
վի՝ Խանդուկ Խանումի հայրենիքի ու ժողովրդի մյուս թշնա-
միների (Շապուհ արքայի, Բապը Ֆրենկի, Հալարա թագավորի
և մյուսների) հետ: Ստանալով նրանց մարտահրավեր-համակն,
այն մասին, թե՛

«Կը գաս, արի հետ մեզ կռիվ.

Վոր չես իգա, դորք կը քաշենք՝

Քու երկիրը քար ու քանդ կանենք,

Ինչ կա - չկա, լուկենք, տանենք»:

Ա. 461

Դավիթը կռվի յն դուրս գալիս և մեկ առ մեկ տեսնում նրանց
դատաստանը.

«Դավիթ դարձավ, դարկեց Շապուհին,

Թուր Կայծակով գլուխ կտրեց.

Բ. 402

Ելավ, գնաց մեկ-մեկ բերեց,

Ողան - Տողան թագավորներ,

Կտրեց մեկ-մեկ ետոնց վզներ,

Դրեց հետեղ»...

Ա. 215

* * *

Հայրենասիրության ու ժողովրդասիրության հետ սերտորեն
շաղկապված՝ «Մասունցի Դավիթի» մեջ հանդես են գալիս ազգա-
յին համերաշխության և խողադասիրության գաղափարները:
Սղգային ազատագրական պայքարի բովում ծնված մեր վեպի
մեջ չկա ազգային ատելություն, մի բան, վոր այնքան բնորոշ ե
տիրող դասակարգերի հոգևոր ստեղծագործության հուշարձաննե-

ըին: Աշխատավոր հայ ժողովուրդը, վոր դարեր շարունակ յենթա-
կա ե յեղել ոտաբ նվաճողների արշավանքներին ու ասպատա-
կություններին, անդադար կոտորվել, կողոպտվել ու գերեվարվել
նրանց կողմից, գիտակցել է, վոր այդ արշավանքների ու ասպա-
տակությունների կազմակերպողը յեղել են վոչ թե պարսիկ, ա-
րաբ, թուրք ե այլ աշխատավորները, այլ նրանց թագավորներն
ու իշխանները: Հայ շինականն ու ռամիկը, ինչպես ե առհասա-
րակ աշխատավոր մասսաները, ամենուրեք ե միշտ պատերազմի
վրա նայել են վորպես աղետի, վորի համար պատասխանատու
յեն իշխողները: Նրանք են, վոր հրահրում ու բորբոքում են ազ-
գամիջյան նվաճողական բոլոր կռիվները:

Հասարակական վերնախավերի (թագավորների ու իշխան-
ների) այդ ձգտումները (պատերազմասիրությունը) շատ ցայ-
տուն կերպով արտահայտված է հայ ժողովրդական հետեյալ ի-
մաստուն առածում. «Յոթ դերվիշ մեկ կապերտի տակ կը սթըր-
վին, յոթ թագավոր վեր յոթ յերկիր չեն սթըրվին»:

Յերբ Դավիթը հարձակվում է Մելիքի բազմամարդ բանակի
վրա ե աջ ու ձախ սկսում ե կոտորել թշնամու զորքը, արա-
բական բանակից դուրս ե գալիս մի ծնրունի զորական ե իբ
իմաստուն խոսքերով աշխատում է համոզել Դավթին՝ վերջ
տալ Մելիքի կողմից զոռով կռվի դաշտ բերված անմեղ մարդ-
կանց կոտորածին.

«Մեկ մեծ փեր, ալեվոր կար մեջներ,
Մելիք ենոր յոթ աղեն ել զոռովեն բերել եր կռիվ-
վոր Դավիթ ընկավ զորքի մեջ, սկսեց կոտորում,
եդ մարդ զորքի մեջեն վաղեց, եկավ ասաց.
— Դավիթ, մատաղ եմ քու գըլխուն,
Դու ինչի՞ ես մարդեր կը սպանես,
Քու զուշման գո են դաշտի մեջ՝
Չադըր զարկե, նստեր ե,
են ջոջ չադըր տես ենորն ե:
եդ զորք Մելիք զոռովեն ե բերե,
Շատեր կան, մորեն մեկ են.
Վոր կա՞ թագա փեսա յե,
Վոր կա՞ ինք մենակ ե, վոչ տղա ունի, վոչ աղջիկ,
Մե կնիկ կա՞ թողե տուն քաղցած եկե,

եղ շիւարհներու մեղաց տակ մի մըտնի.

Վոր դու կտրիճ ես՝ գնա Մելիքի հետ կռիվ արա՞:

Ա. 25, 199, 43

Իբրեւ ժողովրդի հարադատ զավակ, վորի համար թանգ եւ աշխատավորների կյանքը, անկախ այն բանից, թե ինչ աղգու-
թյան են պատկանում նրանք, Դավիթը սիրով ունկնդրում եւ արար ծերունու խոսքերը և դառնալով նրան ասում.

«—Հալեվոր, դու աղեկ բան ասացիր,

Քու խոսք տ'եննիս»:

Յեւ Դավիթը կատարում եւ արար աշխատավորության ներկայացուցիչ ծերունի զորականի խորհուրդը: Նա անմիջապէս՝ ընդհատում եւ կտտորածը և դիմելով դեպի Մելիքի վրանը, իր վեճը լուծում եւ մենամարտի յեղնելով և սպանելով նրան: Մելիքին սպանելուց հետո Դավիթը՝ դառնում եւ դեպի նրա զորքը և ժողովրդական հերոսին վայել խաղաղասիրական խոսքերով ձանապարհ եւ դնում նրանց իրենց տները.

«Դավիթ ձիու գլուխ կը դարձուցի,

Կերթա զորքի մեջ, կասի,

—Ձեզ ամենուդ իզին տվի.

Մեկ-մեկ ձեր տներ գնացեք,

Իմ ջանին աղոթք երեք,

Իմ խոր-մորն ել ողորմի տվեք»:

Ա. 436.

Արար զորականի իմաստուն խոսքերը մի տեսակ պատգամի դեր են խաղում Դավթի համար: Իր հետագա կռիվներում ևս նա հավատարիմ եւ մնում այդ պատգամին և կիրառում այն կյանքում:

Այսպես որինակ, յերբ Դավթի վրա արշավանքի յեկած Բապը Ֆրենկիի հսկայական բանակը, տեսնելով նրա ահռելի ուժը, փախուստի յե դիմում, Դավթը համոզում ե իր առջևից փախչող թշնամու զորքերին՝ կանգ առնել և ցույց տալ իրեն իրենց թագավորի տեղը, ասելով, վոր ինքը մտադիր չե նրանց սպանելու և վոր իր հաշիվը նրանց թագավորի հետ ե.

«Դավիթ կանչեց.—դու մի փախնեք,

Ձեր թագավորի տեղ ինձի ասեք»:

Ա. 464

Յեւ յերբ արարական բանակից հայտնում են, վոր իրենց թագավոր՝ Բապը Ֆրենկին հանգիստ նստած է իր քաղաքում, Դավիթը պատերազմի դաշտ և կանչել տալիս նրան, տեղն ու տեղը սպանում և, դառնալով դեպի իր թշնամու զորքն ու ժողովուրդը, ասում՝

«— Դանի դու ժիր եք, կոխվ միք երթա՞»:

Ա. 465

Միաժամանակ Դավիթը պատվիրում և նրանց՝ նեղն ընկնելու դեպքում իրեն ոգնության կանչել:

«Վոր դու նեղ կընկնեք,

Ինձի թուղթ գրեք, ճամբեք, յես կը գամ»:

(Նույն տեղ)

Ահա թե ինչպես և աշխատավոր հայ ժողովուրդը իր վեպի և նրա գլխավոր հերոսի միջոցով դրսևվորել իրեն համար այնքան թանգ ազգային համերաշխության և խաղաղասիրության գաղափարները:

* * *

Դեպի սեփական հայրենիքն ու ժողովուրդն ունեցած անսահման նվիրվածության և ազգային համերաշխության ու խաղաղասիրության իրենց վառ ձգտումների համար «Մասունցի Դավթի» հերոսները, մասնավորապես՝ Դավիթը, ջերմորեն սիրված են աշխատավոր ժողովրդի կողմից: Իրենց պայքարի մեջ նրանք գտնում են աշխատավորության լրիվ պաշտպանություն ու ոժանդակությունը: Հանձին կորեկի արտի տեր պառավ կնոջ, ժողովուրդը բոլոր դժվարին ու ճակատագրական մոմենտներին ոգնության և հասնում Դավթին: Իր իմաստուն խորհուրդներով ու հորդորներով պառավ կինը ընթացք և տալիս նրա տարերային ֆիզիկական ուժին: Նա յե առաջին անգամ հայտնում Դավթին Մսրա Մեկիքի հարկահանների գալստյան լուրը, նա յե սովորեցնում Դավթին իր հոր գեղեքերի տեղը... Ժողովուրդը ուշի ուշով հետևում է Դավթի և մյուս հերոսների ամեն մի քայլին, սրտանց ուրախանում ու վոգեվորվում նրանց հաջողություններով և մտահոգվում ու տխրում նրանց առաջ ծառացած դժվարությունների կամ պատահած դժբախտությունների ժամանակ:

Այսպես, որինակ, յերբ Մըսրում ապրող ջուհակները լսում են, վոր Մեկիքը մտադիր և սպանել Մեծ Մհերի վորդիներին,

Դավթին ու Մանուկին, անմիջապես հավաքվում են, ժողով անում և թուղթ ուղարկում Քեռի Թորոսին, վորպեսզի նա շտապէր ոգնուլ յան հասնելու վերահաս վտանգի առջև կանգնած իր ազգականներին.

«Քանի մը տուն ջուհակ կար Մըսրա մեջ.

Եղոնք լսին եղ ձեն, ձուն,

Թե Քեռի Թորոսի ճփեր պըղի սպանին.

Հելան ուրանք ժողով երեցին,

Թուխտ մի գրեցին Քեռի Թորոսին,

Տվին ջահել տղի մի ձեռ, և ըսին.

— Կերթա՛ս Սասուն, կիգաս Քեռի Թորոսին.

Հիրկուն հառնիս, հիրկուն դա,

Լուսուն հառնիս, լուսուն դա»:

Բ. 273—74

Թորոսը ստանալով ջուհակները նամակը, շտապում և Մըսր և աղատում Մհերի վորդիներին:

Մի այլ տեղ Խանդուկ Խանումի դռնապան Գորգիզը, նկատելով իր տիրուհու ուղնկան քառասուն փահլեվանների (կամ յոթ թագավորազների) կողմից՝ հարբած Դավթի դեմ սաքքովող դավադրությունը, զգուշացնում և նրան այդ մասին.

«Յոթ թագավորի տղեկներ

Թրեր քաշին ու կայնան,

Ու պըղի զարկեն թրով Դավթին:

Քավոր Գորգիզ դռնից կանչեց.

— Սան'եր Դավթիթ, սան'եր Դավթիթ,

Եղի հարսնքի տուն չե, մահտուն և,

Ճանճ գլխուցդ ի վերեմով կընցնի, գլուխ թռու»:

Բ. 83

Յեւ Դավթիթը լսելով Գորգիզի ձայնը, ուշքի յե գալիս ու հալածում թշնամիներին.

«Դավթիթ հեշրցավ, թուր քաշեց ու թռավ, կայնավ.

Ու իդոնք Դավթի ահուց փախան»:

Բ. 83

Ժողովրդի խոր սերը դեպի իր հերոսները, բացի վերը բերված և բազմաթիվ այլ առարկայական արտահայտություններից, ունի նաև իր վոչ պակաս ցայտուն բարոյական արտահայտությունները:

Քերենք մի քանի բնորոշ նմուշներ:

Յերբ Դավիթն իր հրեղեն ձին նստած պատրաստվում է գնալ Մելիքի դեմ կռվելու, Սամսո հարսները զալիս են նրա առաջ և յերգով բարի ճանապարհ մաղթում.

«Երթալ քեզ չըւնի,

Դառնալ քեզ ըւնի,

Դառնալ քեզ ըւնի,

Երթալ քեզ չըւնի

Մեր ախպեր Դավիթ ... »

Բ. 1033.

Լսելով Դավթի հաղթական վերադարձի լուրը, Սասունի վողջ ժողովուրդը, վոր սրտատրուի սպասում եր նրա գալստյանը, Ձենով Հովանի առաջնորդությամբ գնում է նրան գրկաբաց դիմավորելու.

«Հովանին ասին.— Դավիթ եկալ:

Հովան ելալ, Թի երթա Դավթի առաջ:

Են գեղական՝ մարդ, կնիկ, հալվոր,

Պառավ, ճիժ-պիժ,

Ամեն գնացին Դավթի առաջ»:

Ա. 438

Իրենց նախնի և հայրենիքի հիմնադիր՝ Արամելիքի (= Սահասար) մահվան լուրը լսելով, սասունցիք յոթ տարի շարունակ սուգ են կապում նրա հետևից.

«Յոթ տարի Սասուն սուգ մնաց

Արամելիքի մեռնելուց ետեւ»:

Բ. 18

Նույն կերպ նրանք սգում են նաև Սասունը սովից և Մեծ Մելիքի հարկից ազատող Առյուծաձև Մհերի մահվանից հետո.

«Մհեր դարձալ, գնաց ուր տուն,

Տարալ ուր ձեռնով թուր դարկեց Կալրե կարասի մեջ,

Կակրծվորալ, կակիծ ամեց ուր սիրտ ու ետեղ մեռալ:

Սասունցիք Քեռի Թորոսին

Բերեցին, դրեցին ուրանց մեծ:

Յոթ տարի սուգ կապեցին Մհերի հետեւ»:

Բ. 62—63

Թե վորքան խորն ու անկեղծ է Սասունցոց կակիծը, յերևում է այն փաստից, վոր նրանք յոթ տարի շարունակ չեն ամուսնացնում իրենց աղջիկներին ու տղաներին և պատրաստ

հն յոթ տարի ևս սուգ պահել, յեթե իմանան, վոր Արամելիքը
կարող և կենդանանալ.

«Գեղացիք ասեցին.— Քեռի թորոս,
Մըր տղեկներ հալվորան,
Ու մըր աղջըկտիք պառվան.
Թը դու գինաս, թը մըր յոթ տարի սուգ պահելով
Մըր Արամելիք կը սաղնա,
Յոթ լե ավլի կը պահենք».

Բ. 18

Պակաս անկեղծ և հուզիչ չե նաև Շապի-արքան թագավո-
թի քաղաքում բնակվող Սասունցի ջուհակի սուգը՝ Շապուհի կող-
մից դավադրարար հորը նետված փոքր Մհերի մասին, վորին
հանդիպում և ինքը, հորից աղատված Մհերը, Շապուհի քաղաքում
ձայտված շրջելիս.

«Եդ տեղեն ելավ (Մհեր), եկավ քաղքի մեջ:
Եկավ, տեսավ, վոր մեկ ջուլակ հինած կեներ.
Հինած կեներ ու կիլեր:
Հինածի կես սեվ եր, կես սիվտակ եր:
Ու հարցուց թե,— հորի մեկ սե կը հինիս, մեկ սիվտակ
Ու կիլաս հետ:
Գործըրար ըսեց.— Յես Սասունայ իմ.
Մհերին բռնեցին, թալին հորու մեջ,
Են արով մեկ սե կը հինիմ, մեկ սիվտակ
Ու կիլամ»:

Բ. 99

Այսպես տարբեր ձևերով ու յերանգներով «Սասունցի Դավ-
թի» մեջ զբնտրվում և աշխատավոր ժողովրդի անմիջական ու
խոր սերը դեպի իր հույսերի ու հույզերի կրող հերոսները:

* * *

«Սասունցի Դավթի», ինչպես և առհասարակ հայ ժողովրդ-
դական բանահյուսության, հիմնական ու կարևոր մոտիվներից են
նաև՝ աշխատավոր ժողովրդի ձգտումը դեպի ազատությունը,
նրա լավատեսությունը կապված իր անառիկ ուժի նկատմամբ
ունենցած վստահության գիտակցության հետ:

Առաջին մոտիվի լավագույն որինակը վեպում հանդիսանում
և Դավթիթը: Իր վողջ կյանքով ու գործով (հերոսամարտերով ու

սխրագործություններով) նա ձգտում է գեպի ազատությունը և ծառայում դրան: Առանձնապես ցայտուն ու բնորոշ է այս տեսակետից Մարա Մեկիքի տանը գերության մեջ գտնվող մանուկ Դավթի «յելույթը»: Յերբ Գեոի Թորոսը առաջարկում է Դավթին անց կենալ Մեկիքի թրի տակով, վորպեսզի նա համաձայնվի ազատելու իրեն գերությունից, մանուկ Դավթը համառորեն հրաժարվում է կատարել Մեկիքի կամքը, ասելով.

«Կը սպանե, թող ըսոր սպանե,
Յես ընդրա թրի տակով չըմ ընցնա.
Չըմալ կենե, որ վաղ յիս մեծնամ.
Սուր չքաշեմ ուր վըրեն»: Բ. 19

Յերկրորդ մոտիվը (ժողովրդի իր անառիկ ուժի մասին ունեցած վստահության) բազմաթիվ արտահայտություններից ամենափայլունը «Սասունցի Դավթի» մեջ հետևյալն է: Յերբ Զենով չովանը, տեսնելով թշնամու (Զոշկիկ Սուլթանի) բանակի ուժը, սրդողելով մի պահ դժվարանում է ընտրել իրեն պայքարի ձևկատը, Մհերը նախատում է նրան ասելով.

«Հրոխպեր, բա մենք Սասնա տնեն չենք,
Զե մենք Սասնա տնեն ենք.
Մենք մեռնենք, մեր գերեզմանի վրա
Թագավորներ չեն կարնա գա.
Բշի, երթանք, մեր կոիջն անենք»:

Բ. 44

* * *

«Սասունցի Դավթի» մեջ վիպական բնորոշ գծերով արտահայտված է միջնադարյան Հայաստանի (և վոչ միայն միջնադարյան) սոցիալ-տնտեսական կյանքի իրական պատկերը՝ իշխող դասերի և աշխատավոր ժողովրդի փոխարարներությունների ճշմարտապատում նկարագրելը: Վեպի տարբեր պատումներում մենք գտնում ենք բավական նյութ հասարակության շերտավորման՝ դասային առանձնահատկությունների, ազնվականության արտոնությունների և ռամիկ ժողովրդի ծանր վիճակի մասին: «Սասունցի Դավթի» մեջ հիշված իշխող դասակարգերի ներկայացուցիչները (թագավոր, իշխան, ռես, վարդապետ, քահանա և այլն) իրենց կեցությամբ և սոցիալական եյությամբ հակադրվում են վեպում յերեվան յեկող աշխատավորության ներկայացուցիչներին (արտատեր աղքատ պառավ, գութանավորներ, Զուր-

հակ և այլն)։ Մինչդեռ առաջինները վայելում են ուրիշի աշխատանքի արդյունքը՝ շահագործելով ու կեղեքելով, վերջինները ապրում են դժվարին և չարքաշ կյանքով, որն ի ըուն աշխատելով և բնության տարերքի դեմ կռվելով։ Հասարակական հիշյալ յերկու բանականների հակադրությունը շատ ցայտուն կերպով արտահայտված է՝ Սասունցի Դավթի և Մարա Մելիքի կերպարների մեջ։ Դավիթը վնասում յերևան և դալիս իբրև մի տքնաջան աշխատավոր և շինարար մարդ։ Մանկութ նա սկսում և աշխատել՝ նախ իբրև գառնարած, ապա հորթարած, հետո նախորդը կամ վորսորդ։ Դավիթը սիրում և աշխատանքը չնայած դրա դժվարություններին։ Յերբ Զենով Հովանը առաջարկում և նրան պարազ չմնալու համար հանձն առնել գյուղի նախորդի պաշտոնը, Դավիթը սիրով ընդունում և այն։ Իսկ պատուհանից մի յերկուսում, նկատելով իրենց ընտանիքի նյութական ծանր պայմանները, Դավիթն ինքն և առաջարկում Քեռի Թորոսին՝ իրեն և տան մյուս յերեսաններին աշխատանքի դնել։

«Եգ տարին գարուն թաժա բացվել ար,

Դավիթ բսեց.— Քեռի, գարուն ար.

Հողախ, մըշկու վախտ ար, ըո՛րնչպըրու վախտ ար,

Մենք քառսուն ջանով լըցվեր ինք իդա տուն,

Խո, դու պարտադան չիս, մըզի դըմեն պայխա։

Հնի, մըզի տուր հորթարած, նախորդ, հովիվ, մշակ,

Դատինք, աշունք բերինք մըր աշխատանք,

Քոմմինք վիրարու, ուզինք, ապրինք»։

Բ. 275

Բնորոշ են նաև Դավթին իբրև շինարար հերոսի բնութագրող փաստերը (տես՝ Մարութա վանքի վերաշինումը, սասունցոց համար կամուրջ կառուցելը և այլն)։

Բոլորովին այլ բնութագիր ունի վնասում Մարա Մելիքը։ Իբրև իշխող գասակարգի ներկայացուցիչ, նա հեռու յե աշխատանքից և վայելում և ուրիշի վաստակի պտուղները։ Հակառակ Դավթին, Մելիքը յերևան և դալիս իբրև մի բռնակալ—տիրան, վոր հարկահաններ և ուղարկում Սասուն՝ յոթ տարվա հարկը բերելու, կարգադրում իր ստորադրյալներին դնալ և ավերել սասունցոց սրբատեղին, կամ գորահավաք հայտարարելով՝ պատեքազմի յե դուրս դալիս իր հարկապահանջության լուծը թոթափելու փորձ անող սասունցիների դեմ։ Ահա այն «աշխատանքները», վոր կատարում և վնասում Մելիքը։ Այդ «աշխատանք»

ների» մեջ կարեւոր տեղ է բռնում նաև նրա յոթորկա քունը՝ վոր վիպական բնորոշ գծերով և նկարագրված մի շարք պատումներում.

«Դավիթ քշեց իր ձին, գընաց,
Մելքի վրանի դուռ կայնավ.
Տեսավ՝ Մելիք իր չադրի տակ,
Մեջ վերմակին կողնոված՝ պառկե:
Յոթ աղջիկ ենոր չորս դին նստե՝ ճանճ կըքշեն,
Յոթ աղջիկ իր վոտ կը մաժեն,
Երկու արար՝ ծառայող ել դռան կանդնած»:

Ա. 431

Դավիթի և Մելիքի նման՝ հասարակական տարբեր բանակների ներկայացուցիչներ են նաև վեպի մյուս գլխավոր և յերկրորդական գործող անձերը—Սանասարն ու բաղդասարը, Առյուծաձև Մհերը, Փոքր Մհերը մի կողմից, և Բաղդադի խայիֆան, Բապը Ֆրենկին, Շապուհ արքան և այլն մյուս կողմից: Մինչդեռ առաջինները վեպում ցույց են արված իբրև գործի մարդիկ, աշխատանք սիրողներ (Սանասարն ու Բաղդասարը սեփական ձեռքերով կառուցում են վոչ միայն իրենց բերդ-բնակարանը, այլև քառասուն տուն աղքատների համար, Առյուծաձև Մհերը զբաղվում է վորսորդությամբ և յոթ տարի վերսով կերակրում սասունցիներին, Փոքր Մհերը մերթ հանդես է գալիս իբրև քահանայի մշակ, մերթ իբրև զինվոր, մերթ իբրև քառասուն փահլեվան յեղբայրների համար հաց թխող և այլն և այլն), վերջինները՝ շահագործող, բռնակալ, անաշխատ ու պատերազմասեր մարդիկ են: Բաղդադի խայիֆան Մարա Մելիքի նման պարբերաբար արշավանքներ է կազմակերպում Հայաստանի վրա՝ ժողովրդին հարկադրելու ու կողոպտելու նպատակով, Շապուհ արքան և Բապը Ֆրենկին իմանդութիւն տիրանալու նպատակով Դավիթի դեմ պատերազմի դաշտ են դուրս բերում իրենց յերկրի աշխատավոր ժողովրդին և կոտորել տալիս նրանց և այլն:

Պակաս բնորոշ չեն այս տեսակետից և վեպի դավթյան ճյուղի մի շարք պատումներում յերևան յեկող՝ Գործոթա ռեսի և կորեկի արտատեր պառավի տիպերը: Մեկն իբրև շահագործող—անաշխատ դասակարգի ներկայացուցիչ, վորն ունի մեծ քանակությամբ հող, վորի վրա աշխատում է վոչ թե ինքը, այլ նրա վարձու մշակները, մյուսն իբրև գյուղական չքավորության ներկայացուցիչ, վոր սեփական ձեռքերով մշակում է իբ

փոքրիկ հողամասը (կորեկի կամ շաղդամի արտը), հազիվ հազ կարողանալով հայթայթել իր ընտանիքի գոյության պահպանման համար անհրաժեշտ ապրուստի միջոցները:

Աշխարհիկ շահագործողների հետ «Սասունցի Դավթի» մեջ հանդես են գալիս նաև հողերը տերերը: Իրենց սոցիալական ելությամբ դրանք շատ քիչ են տարբերվում առաջիններից: Իրենց շահերով, աշխարհիկ շահագործողների նման, դրանք հակադրվում են աշխատավորությանը և նրա սիրելի հերոսներին: Այս տեսակետից բնորոշ են Մարութա վանքի միաբաններին՝ Ոհան Աղբակեցու և Սասունի ճթնապարհին գտնվող Մատաղվանքի վանահոր տիպերը:

Առաջին իբրև մի կաշառակեր անձնավորություն, վոր խաբվելով Դոդրադնի խոստումներից անցնում և նրա կողմը և ծախում յուրայիններին, իսկ յերկրորդն իբրև մի դավաճան, վոր դավադրաբար թշնամիների ձեռքն և մատնում Փոքր Մհերին:

Սակայն, վեպը չի բավականանում միայն հասարակական տարբեր դասակարգերի ներկայացուցիչների բնութագրերը տալով և նրանց գործունեության պատկերավորագրով: Նա, բավական բնորոշ գծերով հակադրելով դրանց իրար, տալիս և այն պայքարը, վոր մղում և աշխատավորությունը աշխարհիկ ու հոգեվոր շահագործողների դեմ:

«Սասունցի Դավթի» հերոսների համար հավասարապես առեղի յեն բոլոր տիպի շահագործողները, անկախ նրանց տեսակից ու ազգությունից, և ընդհակառակը սիրելի յե աշխատավորությունը՝ ինչ ազգից ել լինի դա: Այդ և պատճառն ահա, վոր նրանք կռվելով այլազգի ոտար շահագործողների դեմ, միաժամանակ կռվում են նաև սեփական շահագործողների դեմ, և ընդհակառակը՝ պաշտպանելով ու հովանավորելով յուրայիններին, պաշտպանում ու հովանավորում են նաև այլ ազգի աշխատավորներին:

Այսպես որինակ, մի տեղ Դավթը Բապը Ֆրենկին սպանելուց հետո, սպանում և նաև նրա քաղաքի «ջոջ» մարդկանց և նրանց տեղը «պատիկներին» նշանակում:

«Մնացողը, քաղքի մեջ վոր ֆացել ե,
Դավթ ենոնց խամար թագավոր կը դնի.
Զաթի ջոջ մարդեր կը սպանի,
Պատիկներ տեղ կը դնի»:

Ա., 465

«Ջոջ» և «պստիկ» բառերի տակ, վեպն այստեղ անշուշտ նկատի ունի հասարակութեան վերին և ստորին խավերի ներկայացուցիչներին: Մի այլ տեղ Փոքր Մհերը կռվելով Շապուհ արքայի դեմ և սպանելով, նրա փոխարեն թագավոր և կարգում սասունցի չքավոր ջուլհակին:

«Ու դարկեց, Շարի-արքանի գլուխ կտրեց:
Եդ տեղին գնաց, հորու վրին կայնավ.
Պառաջն ու ուր յոթ ախչիկ հորու միջին հանեց,
Բերեց գործըրարի կուշտ.
Առավ գործըրար լե հետ,
Եկավ Շարի-արքանի դիվան:
Պառվու պստիկ ախչիկ տվեց ջուլակին,
Ու ջուլակ դրեց թագավոր Շարի-արքանի տեղ»:

Բ. 100

Վոչ պակաս ցայտուն են նաև այն դատաստանները, վոր կատարում են Դավիթն ու Մհերը վերևում հիշված դավաճան և կաշառակեր վանականների նկատմամբ: Ահա թե ի՞նչ է պատմում վեպն այդ մասին:

«Ղոզբադինը վանքը կողոպտում է և միաբաններին կոտորում. միայն մի սարկավազ ազատվելով՝ փախչում է Դավիթն պատմելու յեղեղությունը: Դավիթը կեր ու խում ունեք, յերբ սարկավազը ներս է մտնում.

«Դավիթ նստի հացն ու գինին,
Եկան խարին Ոհան Աղբակեցին,
Քառսուն երեց սպանեցին,
Քառսուն վարդապետ, քառսուն սարգեվաք»:

Դավիթը, լսելով սարկավազի խոսքերը, իսկույն վազում է թշնամիների հետեից, Ոհան Աղբակեցուն յերկու կտոր է անում, իսկ Ղոզբադինն, ատամները ճակատին շարելով, ուղարկում է Մարա Մելիքին . . . »:

Բ. 72

Դավթից հետ չի մնում և Մհերը: Մատղավանքի վանահոր հրավերով վանքը պաշարած Դավթի թշնամի յոթ թագավորների գործի հետ իր հաշիվը վերջացնելուց հետո, նա գալիս է վանք և՝

«Մեկ ձեռքով վերուց վանքի սուն,
Մեկելով բռնեց վանահոր բռնմեց,
Գլուխ դրեց սան տակ,

Մուն թողուց վեր գլխուն, սասց.
 — Ես վանքի անուն ըստուց յետ՝
 Մատղավանք չպիտի ըլնի,
 Մատնավանք պիտի ըլնի,
 Չունքի որ վանահեր մատնութիւն երեց»:

Բ. 871

Սակայն, անհրաժեշտ է նշել, Վոր «Սասունցի Դավթի» մեջ սոցիալական պայքարն ընդհանրապես և աշխատավորութեան՝ իր ներքին շահագործողների դեմ մղած սոցիալական պայքարը մասնավորաբար համեմատաբար քիչ ու թույլ է արտահայտւած: Յեւ զառնի իր խորը պատճառները: Այն շրջանում (7—10 դարեր), յերբ ստեղծվել ու ձևավորվել է վեպը, հայ ժողովրդի հիմնական ուշադրութեանն ու վողջ ուժը կենտրոնացած է յեղեւարտաքին նվաճողների (արաբական խալիֆաթ) դեմ մղած ազգային ազատագրական պայքարի ճակատում, մի ճակատ, վորտեղ ժողովրդի հետ, սակայն բոլորովին տարբեր դասակարգային միտումներով, ընդհանուր ֆրոնտով պայքարել է նաև հայ ազնւականութեանը: Ահա թե ինչու, մեր կարծիքով, «Սասունցի Դավթի» իրեր հայ ժողովրդի պատմական կյանքի հիշյալ շրջանի կենդանի վավերագիր՝ համեմատաբար թույլ է արտացոլել հայ աշխատավորութեան դասակարգային պայքարն իր ներքին տերերի դեմ և, ընդհակառակը, այնքան վառ ու գունեղ է պատկերել նրա ազգային ազատագրական պայքարը ոտար նվաճողների դեմ:

6.

Պատմական իրադարձութեանների, ժողովրդի գաղափարների, ձգտումների ու սոցիալական կյանքի գեղարվեստական վերարտադրութեան հետ, «Սասունցի Դավթի» մեջ մենք գտնում ենք նաև աշխատավոր ժողովրդի (շինական և ռամիկ դասի) աշխատանքային-արտադրական կյանքի, կենցաղի, սովորութեանների և հավատալիքների բավական մանրամասն նկարագրեր:

Աւետարանագրային-առաքելական կյանք: Իրեր ժողովրդի գլխավոր զրադմունք «Սասունցի Դավթի» մեջ յերևան է գալիս նախ և առաջ անասնապահութեանը: Դա յե, ըստ վեպի, Սասունի և՛ գյուղացոց և՛ քաղաքի բնակչութեան պարագմունքի հիմնական առարկան: «Մեր երկիրն վար ու ցանք չունինք, մենք ե՞ծ ու ե՞շ ու ջորի կը պախենք. մեր հաց Հալապա ու Շամա գութա»

(Բ. 145), ասում ե վեպի դործող անձերից մեկը մի առթիվ: Վեպի կենտրոնական դեմքը՝ Դավիթը, բոլոր պատումներում հանդես ե գալիս վորպես գառնարած, հորթարած կամ նախորդ: Նա պահում, արածացնում ե իր հայրենակիցների նախիրը: Սասունցոց անասնապահ լինելու մասին հիշատակություններ կան նաև վեպի մյուս ճյուղերում:

Սասունի աշխատավոր գյուղացիության զբաղմունքի յերկրորդ կարևոր առարկան, վոր արձագանք ե գտել վեպում, դա վորսորդությունն ե: Վորսով են պարապում եպոսի գլխավոր հերոսները՝ Սանասարն ու Բաղդասարը, Մեծ Մհերը, Դավիթը ե այլն: Վորսորդությունը նրանց համար նախ ե առաջ ապրուստի ե հագուստի միջոց ե: Ըստ մի յերկու պատումների՝ Մեծ Մհերը վորսով յոթ տարի շարունակ կերակրում ե Սասունը:

«Մհեր կը բերեր իր վորս՝

Սասունցոց վերեն կը ցրվեր.

Յոթ տարի Սասուն պահեց վորսով»:

Իբրև վորսի գլխավոր կենդանիներ հիշվում են՝ նապաստակ, աղվես, կուզ ե այլն, վորոնց վորսալու սովորությունը Դավթի ժամանակից ե մնում:

«Դավիթ լպտրակներ, աղվեսներ, կուզեր

Ժողվից, առից, իպի, ելից մանչ քաղքին:

Բաղքցիք ելան չոկլցին ուրանց գառներ, տարան:

Ամեն մեկ ինչքանդար կպեր,

Լպտրակ, աղվես, կուզ՝ տարան խիտ:

Լպտրակ զինիցին խեռ ուլիրուն, կերան.

Աղվես, կուզ երին քուրք, խագան,—

Են վրխտեն լպտրակն ել չուր մկա ել

Հա կը զինին, հա կուտին.

Աղվես, կուզ կենին քուրք՝ խագին»:

Ա. 170

Անասնապահության ե վորսորդության հետ «Սասունցի Դավթի» մեջ ուղղակի ե անուղղակի տվյալներ կան նաև գյուղատնտեսության մի քանի այլ ճյուղերի (յերկրագործություն, աղեկգործություն ե այլն) վերաբերյալ: Դավթի ճյուղի համարյա բոլոր պատումներում հիշվում ե կորեկի կամ շաղգամի մշակության մասին (տես կորեկի կամ շաղգամի արտի տեր աղքատ պառավի կամ հալիվորի հատվածը): Նույն ճյուղի մի քանի այլ

պատումներում հիշվում ե ցորենի և ալյնի մշակության մասին՝ (տես՝ Դործոթա ուսի և նրա գութանավորների հատվածը):

«Սասունցի Դավթի» տարբեր ճյուղերում մենք հիշատակություններ ենք գտնում նաև արհեստների վերաբերյալ: «Փոքր Մհեր» ճյուղի մի շարք պատումներում, որինակ, յերևան են գալիս Մըսրում ապրող սասունցի ջուհակներ, մի յերկու տեղ կանգարբիներ և ալյն:

Ինչպես գյուղատնտեսության, նույնպես և արհեստների մասին յեղած վերոհիշյալ և բազմաթիվ ալյ տեղեկություններ լիովին համապատասխանում են առհասարակ հայ աշխատավոր գյուղացիության և մասնավորապես սասունցոց աշխատանքային-արտադրական կյանքին:

Այսպես, յեթե վորսորգությունը, կորեկի և շաղգամի ու ալյ մշակությունը բնորոշ են սասունցոց համար, ապա անասնապահությունը, ցորենի և ալյ հացահատիկների մշակութիւնը հատուկ ե յեղել Հայաստանի շատ շրջաններին: Տարածված լինելով բազմաթիվ վայրերում, «Սասունցի Դավթի» ժամանակի ընթացքում իր մեջ ե առել ալյ վայրերի աղագրականության աշխատանքային-արտադրական կյանքի շատ գծեր:

Կենցաղ, սովորաբաններ ու հովատալիքներ. — «Սասունցի Դավթի» մեջ շատ բնորոշ գծերով յերևան ե գալիս նաև ժողովրդի (աշխատավոր գյուղացիության) կենցաղը, նրա սովորություններն ու հավատալիքները (ծնունդ, մանկություն, նշանդեք, ամուսնություն, հարսանիք, մահ, թաղում, ուխտագնացություն, սրբերի պաշտամունք, «ցասման ժամ» և ալյն)¹:

Վիպական առասպելական մտիվներ. — Ունենալով բուն պատմական հիմք ու առաջձ, «Սասունցի Դավթի», ժամանակի ընթացքում սերունդից սերունդ բանավոր ավանդվելով, իր մեջ ե առել բազմաթիվ հեքիաթային, վիպական և առասպելական մոտիվներ: Ալյ մոտիվների մի զգալի մասը վեպի մեջ մուտք ե գործել հայ ժողովրդական առասպելներից ու հեքիաթներից, մյուս մասը՝ հարեման ժողովրդների Ֆոլկլորից: Իրանց շարքին են պատկանում, որինակ, հերոսների ջրային ծնունդը, կռիվը վիշապների ու դեվերի դեմ, գերբնական հզորացումը, քարայրներում փակվելը և ալյն և ալյն²:

^{1, 2}) Տես՝ Մ. Աբելյան, Հայ ժողովրդական վեպը, «Ազգագրական Հանդես» գիրք XIV, էջ 51—57, գիրք XVI, էջ 103—117, գիրք XVII, էջ 5—36:

«Մասունցի Դավթի» արտահայտչական միջոցները (լեզու, լիճ, պատկերներ, վոտանավոր և այլն) վերցված են հայ ժողովրդական բանահյուսութեան բազմադարյան հարուստ գանձարանից: Իրանք հարադատորեն վերարտադրում են վեպի հերոսական-դուշմանական ելուծյունը և ժողովրդական-աշխատավորական վոգին:

«Մասունցի Դավթի» ստեղծվել և դարերի ընթացքում պատմվել և աշխատավորական խավերին հասկանալի, նրանց հարազատ կենդանի խոսակցական լեզվով, ժողովրդական բարբառներով:

Վեպի ներկայումս մեր ձեռքի տակ յեղած տպագրված ու անտպագր պատումները (թվով 50 հատ) իրենց լեզվական-բարբառային առանձնահատկություններով բաժանվում են չորս հիմնական խմբերի՝

ա) Վանա բարբառով ու յենթաբարբառներով (Մոկաց, Շատախի, Նարեկի, Կաճեթի և այլն) պատումներ:

բ) Տարոնի—Մշու բարբառով ու յենթաբարբառներով (Մասուն, Խլաթ, Ալաշկերտ, Ապարան, Նոր-Քաջաղետ և այլն) պատումներ:

գ) Պարսկահայոց բարբառով պատումներ և

դ) Արևելահայ բարբառով պատումներ:

«Մասունցի Դավթի» լեզուն իբրև ժողովրդական լեզու առնու է, ազատ և շարժուն, լիարյուն ու ձկուն: Նա համեմված և ժողովրդական սրամիտ ու ղեպուկ առածներով ու ասացվածքներով, անեծքներով ու որհնանքներով, վորոնք հագեցված են կենցաղային, սոցիալական խորը բովանդակությամբ: Այդ առածներն ու ասացվածքների, անեծքների ու որհնանքների միջոցով մեր վիպասաններն արտահայտում են իրենց դրական կամ բացասական վերաբերմունքը վեպի գործող անձանց նկատմամբ, տալիս վերջիններիս ընթերցողին ու գնահատականը: Այսպես, որինակ, բացահայտելու համար նահապետական ընտանիքի ներսում գոյություն ունեցող կնոջ և մարդու փոխհարաբերությունը՝ կնոջ խոնարհ և համեստ, իր ամուսնուն հլու հնազանդ վիճակը, վիպասաններից մեկը գործ և ածում՝ «տղամարդ վոր կա՝ գլուխ և, կնիկ վոր կա՝ վոտ և» ժողովրդական տարածված առածը: Մեկ ուրիշ վիպասան Խանդուկ Խանումի արիությունն ու ուժը

բնորոշելիս հիշում եմ՝ «Շեր շեր ա, չը ժըն ա չը մեր ա» (Առյուծն առյուծ ե՛մ եզ, թե վորձ) քրդական հայտնի առածը։ Մի յերրորդը, գութանավորների բերանով Դավթին բարի ճանապարհ մաղթելիս, ժողովրդական վողջերթ-որհնանքի հետևյալ ընդունված բանաձևն է ուղղում նրան՝ «Վորտեղ վոր կերթաս, քու վոտ քարին չը դիպնի» և այսպես շարունակ։ Պակաս գունեղ ու բնորոշ չեն նաև «Սասունցի Դավթի» մեջ դործածված ժողովրդական մակդիրներն ու ածականները։ Իրանք պատկերավոր ու գեղեցիկ բնութագրում են վեպում յերևան յեկող մարդկանց իրերի և առարկաների արտաքին ու ներքին հատկանիշները։ Այսպես, որինակ, Դավթի հորեղբայրներից մեկը ունի «Ձենով» մակդիրը, վորովհետև ոժտված է անսովոր բարձր ձայնով, մյուսին՝ զարդարում է «Ցառն» ածականը—նրա ծայրահեղ վախկոտություն համար։ Դավթի քեռին (Թորոսը) մի շարք պատումներում հիշվում է թևաթորոս ձեով, «Թևան» նրա մակդիրն է (թևավոր) և ցույց է տալիս Թորոսի արագաշարժությունն ու ճարպկությունը։ Դավթի հայրը՝ Մեծ Մհերը, վորոշ պատումներում հիշվում է իբրև Առյուծաձև Մհեր։ «Առյուծաձև» մակդիրը նա ստանում է ժողովրդի կողմից՝ Սասունը հարևան յերկրների հետ կապող ճանապարհին լույս ընկած առյուծին սպանելու առթիվ։ Դավթի թուրք, վոր նա ժառանգաբար ստանում է իր հորից, կրում է «Կայծակի» կամ «Կայծակեղեն» մակդիրը, վոր ակնարկում է նրա հրեղեն ելույթյունը։ Բացի այս և մի շարք այլ մշտական կամ կայուն մակդիրներից (Դեղձուն Ծամ, Վեցրտենն Լազգի և այլն), «Սասունցի Դավթի» բանաստեղծական լեզվի մեջ տեղին և ժամանակին գործ են ածվում նաև բաղմամբիվ այլ, վոչ պակաս գունեղ ու գեղեցիկ մակդիրներ ու ածականներ (վոչ մշտական կամ կայուն)։ Որինակ՝ կանաչ կտրիչ, քաղցրիկ մերիկ, մարդակեր պառավ, սվտկամորուս կամ թուխմորուս մարդ և այլն և այլն։ Քիչ չեն վեպում նաև նվագականները (ձեռնիկ, աչկիկ, գուրգիկ, սրտիկ, Թորոսիկ)։

Հայկական եպոսի վոճական տարրերից մեկն էլ ժողովրդական առողջ յերգիծանքն է, վոր մի տեսակ զվարթություն է հաղորդում վեպին։ Այդ յերգիծանքը մեղմ է ու բարեկամական, յերբ վերաբերում է յուրայիններին և խիստ ու խայթող, յերբ ուղղված է թշնամիների դեմ։ Վեպը ծայր է ծայր համեմված է Սասնա ծռերի տարրերինակ արարքներին վերաբերող բարի հումորով (տես՝ Ծուռ կամ Դալու Բաղդասարի հարբելը Ախմա-

խու սարում, Մեծ³ Մհերի՝ վոտները կապած քուռակին ունն առած տանելը, պատանի Դավթի՝ իր ընկեր նախորդների համար գյուղից հարիսա բերելը, Փոքր Մհերի մանուկ հասակում Սասնո գետի վրա կամուրջ կապելը և այլն և այլն)։

Քիչ չեն վեպում նաև խայթող յերգիծանքի որինակները (տես Ձենով Հովանի կնոջ Սարիայի կամ Վերգոյի ծաղրը ուղղված Մելիքի դեմ կովի գնացող Դավթի հասցեյին և վերջինիս պատասխանը կովից վերադառնալուց հետո, Մարա կանանց ծաղրը ուղղված Սասուն գնացող և այնտեղից դատարկաձեռն ու պատուհասված վերադարձող գոռող Կողբադին և այլն և այլն)։

«Սասունցի Դավթի» բանաստեղծական լեզվի կարևոր արժանիքներից և նաև նրա պատկերավորութունը։ Վեպը համեմված և կենդանի ու գունեղ գեղարվեստական պատկերներով, համեմատություններով ու նմանություններով։ Ճիշտ և, քանակով գրանք շատ չեն, բայց իրենց վորակով չեն գիջում մեր ժողովրդական բանահյուսության մյուս տեսակներում, հատկապես ժողովրդական սիրո յերգերում գործածվող հիանալի պատկերներին։ «Սասունցի Դավթի» պատկերների համար նյութ են ծառայում վեպի գործող անձանց արտաքինի ու ներքինի նկարագրերը, նրանց շրջապատի ընտանեկան և հասարակական կյանքի բազմապիսի յերևույթները, ժողովրդական կենցաղն ու հավատալիքները, բնությունը և այլն և այլն։ «Սասունցի Դավթի» պատկերավոր կտորների մեջ աչքի յե զարնում աշուղների գովքը Դավթի հարմացու՝ գեղեցկուհի Սանդուխ Սանումի մասին։ Մի քանի վարիանտներում այդ գովքը իր պատկերաշարով համնում և գեղարվեստական բարձր կատարելության։ Այսպես, որինակ, վիպասաններից մեկը Դավթի առաջ Սանդուխ Սանումի գովքն անելով, ասում և.

«Տ'ասեմ, տի գովամ Սանդուխ Սանում Դավթին,
Ենոր բոյ գյուլու եղեզ նման եր։
Տ'ասեմ, տի գովամ Սանդուխ Սանում Դավթին,
Ենոր սրտիկ Գունկիկ Ջալալու մեյդանն եր։
Տ'ասեմ, տի գովամ Սանդուխ Սանում Դավթին,
Ենոր աչքեր գինու կթխայ եր» . . .

Ա. 918, 1068

Մի ուրիշը՝

«Կ'երիչկեմ՝ Սանդուխ խանում, ձեռնվոտ կալամով
քաշած և,

Ախ հալա տըգո, կալամով քաշած և.

Կ'իրիշկեմ՝ եդոր եդնգներ ռանդայով տաշած ե,
 Ա՛խ հալա տըգո, ռանդայով տաշած ե.
 Կ'իրիշկեմ՝ երեսի կարմրութեն, նուան գինի ե,
 Ա՛խ, հալա տըգո նուան գինի ե.
 Կ'իրիշկեմ՝ ենոր սիպտկութեն, գջած բամբակ ե,
 Ա՛խ, հալա տըգո գջած բամբակ ե» ...

Ա. 205

Մի յերրորդը՝

«Ընդրա աչքի թարթիւններ ասեմ,
 Կռնկի թեվու նման ե, լգո, մե չափ ավելի.
 Ընդրա սիպտկութեն ասեմ,
 Քանց մեկ որվա գալած ձուն սիպտակ ե, լգո, սիպ-
 տակ ե ...

Ա. 679, Բ. 1052

Պատկերավոր ու գեղեցիկ ե մի քանի պատուհներում նաև
 Դավթի պատասխան-յերգը գուսաններին, վորտեղ նա գունեղ ու
 յուրորինակ համեմատություններով ու նմանություններով բա-
 ցահայտում ե գուսաններին՝ Խանդութի բարեմասնությունների
 մասին նրանց գովքը լսելուց հետո իր ներսում կատարված մեծ
 հեղաշրջումը: Ահա այդ պատասխան յերգերից մեկը.

«Գուսաններ, դու բարով եկաք.
 Իմ սիրտ քանց կաթն անարատ եր,
 Մերան թալիք մակարդիք:
 Իմ սիրտ քանց Սասնա բերդն ամուր եր,
 Քլունդ առաք, իմ հիմ քանդեցիք.
 Իմ սիրտ քանց աշունքվա գետ դուլալ եր,
 Դարնան սեկավի նման պղտորիք»:

Ա. 284., Բ. 1055

«Սասունցի Դավթի» լավագույն պատկերավոր կտորնե-
 րից ե պատանի Դավթի՝ Մելիքի անթիվ ու անհամար դորքի
 առաջ մի պահ սրդողելու մոմենտի նկարագիրը: Ահա թե ինչպես
 ե արտահայտում Դավթին պաշարած ըոպեյական վախի այդ
 զգացումը մեր ամենաշնորհալի գեղջուկ վիպասաններից մեկը՝
 Մոկացի Նախո Բեռին.

«Դավթի ձին խեծավ, քշեց, գնաց,
 Ելավ Լեռա սարի գլուխ:
 Ինչ կը տեսնա, — իրիշկեց՝
 Վոր քանի մ'աստղ երկինք կա,

Մարտ Մեկիք ընցկուն չաղբը — խեղճ զարկած է
մընչ դաշտին:

Դավիթ վոր տեսավ՝ վախացավ, սասց.

Որհնա՛ւ, բարերար աստված,

Քո հրամանքն է շատ.

Յես լի՛նչքի անեմ:

Ենոնք ելնեն բամբակ (ե՛ր),

Յես լի ելնեմ կրակ (ե՛ր),

Ձեմ կարա գանոնք երեցըցի.

Ենոնք ելնեն դարնան մատղաշ գաններ

Յես լի ելնեմ դարնան քաղցած գելեր,

Ձեմ կարա գանոնք կարեցըցի»:

Ա. 24

Նույն մոմենտի նկարագիրը այլ ասացողների մոտ արտա-
հայտված է բոլորովին այլ աստղծ ու կոլորիտ ունեցող պատ-
կերներով ու համեմատություններով:

Նման համեմատաբար մեծ ու ամբողջական պատկերավոր
կտորների հետ «Սասունցի Դավիթի» մեջ մենք հանդիպում ենք
նաև առանձին ծավալով փոքր, սակայն վոչ պակաս գեղեցիկ
պատկերավոր արտահայտություններ, տողեր ու յերկտողեր
(թշնամու վրանների համեմատությունը յերկնքի աստղերի կամ
ծովի ավազների հետ, ձիավոր Մհերի համեմատությունը սարի
վրա բարձրացած սարի կամ ամբոցի հետ, Դավիթի կողմից թըշ-
նամու գորքերին կոտորելու համեմատությունը՝ հասած արտը
փչացնող կարկուտի հետ և այլն և այլն):

Հայ ժողովրդական վեպի, ինչպես և առհասարակ ժողովրդ-
դական վեպերի, արտահայտչական միջոցների մեջ կարևոր տեղ
ունի չափազանցությունը (հիպերբոլան): Վերջինս մեր վեպի ա-
մենատեժեղ ու ազդեցիկ արտահայտչական միջոցներից է: Իրենց
սիրելի դուցազուն հերոսներին գովերգելու և իդեալականացնելու,
նրանց կատարած սխրագործությունները վառ կերպով ցուցադ-
րելու համար մեր ժողովրդական վեպասանները առատորեն կի-
րառում են հիպերբոլան, արտահայտելով դրա մեջ ժողովրդի ու-
ժի ու հզորության գաղափարը: «Սասունցի Դավիթի» մեջ չափա-
զանցված են նախ և առաջ հերոսները (Մանասար, Մեծ Մհեր,
Դավիթ, Փոքր Մհեր և այլն) իրենց անսովոր ֆիզիկական ուժով
ու խիզախությամբ, նրանք մենակ կռվում են զանազան գերբը-
նական եյակների ու դադանների (առյուծ, դեմ, վիշապ և այլն),

թշնամու հաղարավոր զորքերի դեմ և կարճ ժամանակում ու հեշտությամբ վոշնացնում նրանց (տես Սանասարի՝ վիշապին սպանելը, Մեծ Մհերի առյուծին ձեկելը, Դավթի կռիվը Մեկիքի և Խանդուկի հոր թշնամիների (Բապը Ֆրենկի և այլն) բազմամբուս բանակների դեմ, Փոքր Մհերի կռիվը մարդակեր պառավի, Կուպ դեի դեմ և այլն և այլն): Այնուհետև, չափազանցված են հերոսների ձիերը (Քուռկիկ Ջալալին, Վեցոտենն Լազգին, Կապուտ ձին և այլն), իրենց անսովոր արագազնացությամբ, ուժով ու դիմացկունությամբ նրանք իրենց տերերի հետ հավասար կռվում են թշնամիների դեմ և կոտորում (պոչով, շնչով, վոտներով և այլն), հարկավոր դեպքում լեղու յեն առնում ու խոտով, փրկում իրենց տերերին դժվարին մոմենտներին: Չափազանցված են հերոսների գործածած զենքերի (թուր, գուրդ և այլն) հատկությունները, մասնավորապես թուր Կայծակին, վոր կլտորում է պողպատե սյունը, 40 ջրաղացի քարը և այլն: Չափազանցված են դեպքերը—կռիվ, մենամարտ, մրցումներ և այլն: Չափազանցված յան հերոսների հագուստների, զրահների նկարագիրը, վեպում յերևան յեկող կանանց (Խանգուկ, Դոհար և այլն) արտաքին գեղեցկությունները և այլն և այլն:

Չափազանցության հարակից արտահայտչական բավական ուժեղ մի միջոց է և հակադրությունը (կոնտրաստ), վոր նույնպես առատորեն կիրառված է մեր վեպում: «Սասունցի Դավթի» մեջ կողք կողքի հանդես են գալիս՝ լավն ու վատը, չարն ու բարին, յերևակայականն ու իրականը: Յեթե Մեկիքը չար է ու դաժան, ապա Դավիթը բարի յե ու մեղմ: Յեթե Վերգոն վախկոտ է ու տմարդի, ապա Քեռի Թորոսը քաջ է, մեծահոգի և այլն: Հակադրելով իրար դրականն ու բացասականը ժողովրդական վիպասանները դրանով իսկ ավելի յեն ընդգծում առաջինի առավելությունները: Հակադրությամբ նրանք հասնում են նույն նպատակին, ինչ և չափազանցությամբ—այն է ժողովրդին սիրելի հերոսների գովերգ ու իդեալականացում:

Հայ ժողովրդական վեպի գեղարվեստական հիմնական արժանիքներից մեկը նրա դինամիզմն է: Վեպի մեջ շատ քիչ են նկարագրական կտորները. սյուժեն ծավալվում է զարգանում և մեծ արագությամբ իրար հաջորդող և փոփոխվող գործողություններով: Հերոսների բնավորությունները, նրանց ներքին

ապրումները բացահայտվում են վոչ թե պատմելով կամ նկարագրելով, այլ գործողության մեջ:

«Սասունցի Դավթին» թարմություն և գույն են տալիս բազմաթիվ գեղեցիկ յերգերը, վորոնցով առանձնապես հարուստ է վեպի Դավթի ճյուղը և մասնավորապես Խանդութի բաժինը:

Յերգով է ասվում, նախ և առաջ, վեպի նախերգանքը կամ ինչպես ժողովուրդն է ասում «վորդմիսը»: Այնուհետև, յերգ է Մարա Մելիքի գորահավաքի կոչը: Յերգով են ասվում Ջենով Հովանի ափսոսանքը և Դավթի վախը թշնամու բազմամարդ բանակի հանդեպ: Յերգեր են՝ Դավթի դիմում-նախադրուշացումը ուղղված Մելիքի բանակին, Խանդութ Խանումի գովքը, վոր ասում են Դավթի առաջ աշուղները, Դավթի ու Համդուլի յերկախոսությունը: Յերգով է Խանդութը նախատում Պարոն Աստղիկին Դավթի գլխին կրակ թափելու համար կամ միջամտում հոր և վորդու (Դավթի և Փոքր Մհերի) կովին: Յերգով և Մհերը դիմում իր մեռած ծնողների գերեզմանին պատմելով նրանց իր վիճակի մասին և այլն և այլն:

Նմուշի համար մեջ բերենք այդ յերգերից յերկուսը.

«Մարա Մելիքի գործնավաքը

«Մարա Մելիք դգալալ եքից քաղաք,

Կանչեց ասքար ժողվելու, ասաց.

Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիր խամար

Նորալուկ մանուկ (եր).

Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիր խամար

Լա բեղդար տղա (եր).

Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիր խամար

Լա թուխ մորուս (եր).

Թը ժողվիմ խազար խինգ խարիր խամար

Սրվտակ մորուս (եր)»:

Ա. 17

Դավթի՝ քննամիների բռնակին իմաց տալը

«Վով քնիր եք՝ հարթուն կացեք,

Ախ հալա, արթուն կացեք.

Վով արթուն եք՝ ելեք կայանցեք,

Ախ հալա, ելեք կայանցեք.

Վով կայներ եք՝ ձեր զենքեր կապեցեք,

Ախ հալա, զենքեր կապեցեք.

Վով ձեր զենքեր կապեր եք, ձեր ձիանք թամբեցեք.

Ախ հալա, ձեր ձիանք թամբեցեք.

Վով ձեր ձիանք թամբեր եք՝ երեք հեծեցեք,

Ախ հալա, երեք հեծեցեք.

Չասեք՝ Դավիթ դող եկավ, դող գնաց»:

Ա. 24

Վերջին հանգամանքը, վոր անհրաժեշտ է նշել «Սասունցի Դավիթի» արվեստի մասին խոսելիս՝ դա նրա տաղաչափական կառուցվածքն է: Մյուս արտահայտչական միջոցների նման մեր վեպի վոտանավորը ևս միանգամայն համապատասխանում է նրա բովանդակությանը: Դա մի ազատ, հանդարտ ու հանդիսավոր չափ է, վոր հիմնավր կերպով դրսևորում է վեպի հերոսական-դյուցադնական բովանդակությունը: «Սասունցի Դավիթի» պատումների մեծ մասը վոտանավոր է, յամբական պարզոտնյա ազատ վոտանավոր անապեստի խառնուրդով և անապեստյան ազատ վոտանավոր յամբի խառնուրդով: Այդ վոտանավորները սովորաբար միմյանց հետ խառը գործ են ածվում անխտիր, բայց իրենց թվով իշխող մնում են յամբական տողերը: Հաճախ դրանց հետ միանում են և մաքուր յամբական ու մաքուր անապեստյան տողեր¹:

* * *

«Սասունցի Դավիթ»-ը հայ ժողովրդի անմահ ստեղծագործությունն է: Նրա մեջ մեծ պայծառությամբ ու թափով արդահայտված են մեր ժողովրդի ազատասիրական վոգին ու հերոսությունը, նրա անդուլ պայքարը ոտարերկրյա նվաճողների դեմ:

Դավիթի հայրենասիրությունը, սերը զեպի ժողովուրդը, անսասան կամքը, խիզախությունը, քաջությունը այսոր էլ հուղում են մեզ:

«Սասունցի Դավիթ»-ն իր խորը դեմոկրատիզմով և գեղարվեստական բարձր արժանիքներով հանդիսանում է աշխարհիս լավագույն եպոսներից մեկը:

1) Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Հայոց լեզվի տաղաչափությունը, Ցերեան 1933 թ. էջ 360—370:

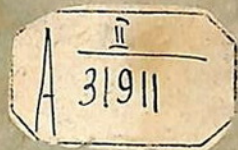
ԳԱՆ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

220031911

[204]

ԳԻՆԸ 2 ՈՒՆԻՔԻ

А. РАПАЛАНИИ

ДАВИД САСУНСКИЙ

Лекция прочитанная в лекториуме
Ереванск. Госунта 18-го декабря 1938 г.

ИЗДАТЕЛЬСТВО
ЕРЕВАНСКОГО ГОСУНТА